

NACIONALNI IDENTITET U DJELU T. SMIČIKLASA: O PODRIJETLU HRVATA I HRVATSKOG NARODA

Izvorni znanstveni rad

UDK 94(=163.42)

U ovom prilogu autor raspravlja o hrvatskom nacionalnom identitetu u djelu Tadije Smičiklasa i njegovu utjecaju na suvremenike. Tim povodom raspravlja o identitetu uopće, o etničkom i nacionalnom identitetu u Hrvatskoj u 19. stoljeću, o istraživanju nacionalnog identiteta u hrvatskoj historiografiji, o podrijetlu i integraciji hrvatske nacije, te o nacionalizmu i ideologiji u Hrvatskoj.

Početni poticaji i utjecaji

"Ime kraljevstvu već u devetom vijeku u latinskoj listini dolazi: 'regnum Chroatorum' (kraljevstvo Hrvata), a poslije imade i 'Chroatia', a najobičnije 'Chroatie et Dalmatie regnum' (Hrvatske i Dalmacije kraljevstvo). (...) Sigurno je da je i kralj i narod nazivao svojim jezikom: 'kraljevstvo hrvatsko'. (...) Narod, koji je podigao ovo kraljevstvo, bio je dakako hrvatski. S kršćanstvom i državnim životom promijenila se je znamenita ona slika njegovoga vanjskoga života, (...) Sada već imademo pred sobom narod, koji je osnovao i do snage doveo kršćanski uređenu državu, koji je svoju osebuju narodnu prosvjetu u liepi cviet doveo."

T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, Dio prvi, Zagreb 1882., 266-67.

a) *Povod istraživanju.* – Osnova ovog rada je referat koji je, pod naslovom *Hrvatska nacionalna ideja u djelu Tadije Smičiklasa*, izložen na znanstvenom skupu u povodu 150. obljetnice rođenja tog hrvatskog historičara.¹ Taj je skup organizirala *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* 30. rujna 1993. godine.

Ovdje smo taj osnovni tekst proširili u namjeri da još bolje proučimo složene probleme vezane uz "obranu i razvitak hrvatske narodne ideje" o kojoj je pisao T. Smičiklas. Da bismo to postigli, nužno je sada proširiti *istraživačku osnovicu* i istražiti ne samo pojavu i razvoj hrvatske "narodne" ili nacionalne "ideje", kako smo to uradili u referatu, nego i (a)

¹ T. Smičiklas je u svojim radovima pisao o "hrvatskoj narodnoj ideji". Objavio je i posebnu raspravu pod naslovom: *Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835. godine* (*Rad JAZU*, knj. 80, Zagreb 1885., str. 11-80).

određenje etničkoga i nacionalnog identiteta u njegovu djelu i ujedno (b) proces oblikovanja nacionalnog identiteta u zbilji uopće. Zašto? Prije svega zato jer je jedno (etnički i/ili nacionalni identitet na području spoznaje, svijesti i sentimentata) nemoguće upoznati ako ne proučimo i drugo (etnički i nacionalni identitet koji nastaje, oblikuje se i razvija u zbilji, unutar etničkih zajednica i nacija). Zatim valja imati na umu da je T. Smičiklas znameniti hrvatski intelektualac koji je, prvo, kao znanstvenik pisao o povijesti hrvatskog naroda i istraživao mnoge segmente njegova razvoja, pri čemu je vrlo temeljito izložio i proces izgradnje njegova identiteta tijekom duge povijesti i, drugo, ne samo da je živio i javno djelovao u razdoblju kada su utemeljene ključne osnovice (jezične, kulturne, obrazovne, političke, državne, društvene, ekonomske i institucijske) na kojima se izgradila moderna hrvatska nacija, kada se pojavljuju razne ideologije i nacionalni programi, nego je bio u najužoj vezi i surađivao s mnogim uglednim suvremenicima koji su stvarali nacionalne vrijednosti i svojim javnim djelovanjem utjecali na organizaciju i razvitak cjelokupnog života u Hrvatskoj.

Pisao je dakle ne samo o podrijetlu i razvoju hrvatskog naroda, o postupnom oblikovanju identiteta tog naroda od njegova doseljenja u novu postojbinu do sredine 19. stoljeća, nego i životopise mnogih uglednih javnih djelatnika u Hrvatskoj u kojima je predočio njihovu javnu djelatnost koja je u 19. stoljeću, u većini slučajeva, također bila usmjerena na "obranu i razvitak hrvatske narodne ideje". Za našu su temu najvažniji sljedeći životopisi: J. Draškovića, J. J. Strossmayera, F. Račkoga, I. Kukuljevića Sakcinskog, I. Mažuranića, M. Mesića, A. Šenoa, Vj. Babukića, Š. Ljubića i R. Lopašića.² Ako znamo da su oni tijekom hrvatskoga narodnog preporoda i nacionalnog pokreta stvarali mnoge vrijednosti, vezane uz hrvatski nacionalni program, napose uz kulturni i politički, uz organizaciju i modernizaciju hrvatske nacionalne zajednice, i ujedno izlagali razne koncepcije o solidarnosti i savezima naroda u široj regiji, unutar Habsburške monarhije i izvan nje, jasno je da nam T. Smičiklas, interpretirajući njihova djela i povijesne događaje, može pružiti uvid u njihove nacionalne planove, programe i ideologije, ali i u sadržaj slavenskih ideja.

Mogli bismo dakle zaključiti da središnja teme njegovih istraživanja bijaše ustrajno tražanje za identitetom "Hrvata i hrvatskog naroda" u prošlosti. Pritom je, na jednoj strani, o hrvatskom identitetu slijedio mišljenje mnogih intelektualca i dijela građanstva u Hrvatskoj. Istovremeno je, na drugoj strani, svojim djelom (radovima iz hrvatske povijesti) u hrvatskoj javnosti utjecao na širenje svijesti o identitetu Hrvata i hrvatskog naroda. Kada je, međutim, riječ o identitetu hrvatskog naroda - i uopće o etničkom i nacionalnom identitetu (na razini spoznaje, svijesti i sentimentata) koji su iskazivali mnogi u Hrvatskoj - valja imati na umu da se nije moglo formirati jedno jedinstveno gledište o tome kod svih ljudi i da se nacionalni identitet u zbilji (unutar etničkih zajednica) nije jedinstveno i lako oblikovao. Smičiklasu je sve to bilo posve jasno. Zato je on (najprije na razini spoznaje) istražio oblikovanje i razvoj identiteta Hrvata i hrvatskog naroda u zbilji, tijekom povijesti i ujedno (na

² Usp. bibliografiju radova T. Smičiklasa u ovom Zborniku.

razini nacionalne svijesti i nacionalnih sentimentata) dao sintezu tih gledišta. Time je suvremenicima dao solidne osnovice u daljnjoj izgrađnji nacionalnog identiteta.

Posve je prema tome opravdano da pokušamo dio tih problema upoznati s gledišta etničkog i/ili nacionalnog identiteta. To međutim nije tako jednostavno. Jer u tom slučaju, ako prihvatimo tu temu, onda dosadašnju *istraživačku osnovicu* koja je iskazana u historiografiji (i područje istraživanja i znanstvene modele) moramo mijenjati i znatno proširiti, napose kada je riječ o istraživanju povijesti hrvatskog naroda i njegova odnosa kako (a) spram drugih etničkih grupa i zajednica unutar uže regije (unutar hrvatskog etničkoga i političkog prostora) tako i (b) spram drugih naroda i nacija u široj regiji (na prostoru srednje i jugoistočne Evrope). Ovdje o tome donosimo samo osnove jedne šire rasprave.

b) Školovanje, opredjeljenje i javna djelatnost. – Tadija Smičiklas (1843.-1914.) završio je gimnaziju u Zagrebu. Nakon gimnazije dvije je godine studirao teologiju. Taj studij međutim nije nastavio. Prekida ga, a zatim je početkom 1864. godine imenovan za "suplenta"³ na gimnaziji u Osijeku, gdje je, u istom zvanju, krajem 1863. godine imenovan i I. Kršnjavi s kojim je od tada, na poseban način, a naročito za vrijeme studija u Beču i kasnije u Zagrebu, kao sveučilišni profesori na istom fakultetu, često dolazio u doticaj, ali se ipak, ponajviše zbog njihovih različitih opredjeljenja na području politike i hrvatske "narodne ideje", nikada nisu zbližili.⁴ Smičiklas se u Osijeku, uz rad na gimnaziji, sprema za studij i već se školske godine 1865./66. upisao na Filozofski fakultet u Beču. Nije slučajno što je "glavne predmete" izabrao iz povijesti i uskoro se posve posvetio studiju povijesti. Nema sumnje da je na taj izbor utjecao M. Mesić koji mu je bio profesor u gimnaziji. U Beču najviše pohađa seminare i predavanja kod prof. H. Jägera, koji je Smičiklasa, radi praktičnog rada na izvorima i literaturi, preporučio Institutu za austrijsku povijest (Institut für Oesterreichische Geschichtsforschung) gdje marljivo studira i pohađa predavanja iz pomoćnih povijesnih znanosti. Već tada se posvetio i studiju iz hrvatske povijesti. Tijekom studija, napose u tom institutu, T. Smičiklas je stekao vrlo solidnu stručnu izobrazbu. Uz to, na bečkom Therasianumu, kao student, bio je nastavnik hrvatskog jezika, što mu je, uz redovitu stipendiju, osiguralo solidan prihod za studij. Očito je i to utjecalo kako na njegovu nezavisnost spram drugih, koju je već tada iskazivao, tako i na njegov uredni vanjski izgled i na vrlo dostojanstveno držanje. Jer, prema svjedočanstvu suvremenika, Tadija Smičiklas "se uvijek lijepo odijevao i bio je vrlo ponosan i dostojanstven".⁵

U Beču je za vrijeme studija, bio ne samo marljiv student nego i vrlo aktivan u studentskim organizacijama. U tome se ogleda njegovo jasno političko i ideološko opredjeljenje.

³ "Suplent" – početno zvanje budućeg srednjoškolskog profesora, prije nego što udovolji strogim propisima i položi ispite da bude imenovan profesorom. Tada su za "suplente" u gimnaziji, u nedostatku nastavničkog kadra, uzimali studente ili čak i sa završenom gimnazijom.

⁴ Usp. o tome: I. Kršnjavi, *Zapisci – iza kulisa hrvatske politike*, knj. II, Zagreb 1986., str. 707-733.

⁵ Kršnjavi, n. dj., str. 708.

Iako su tada hrvatski studenti u Beču, kao i studenti koji su došli iz drugih slavenskih sredina – suočeni s agresivnom mađarskom i njemačkom politikom koja je Monarhiju vodila prema državnom dualizmu, prema državnom sustavu koji je omogućio političku i ekonomsku premoć dvaju naroda (njemačkog i mađarskog) nad svim ostalim narodima i manjinama u toj zajedničkoj državi – prihvaćali različite slavenske ideje, Smučiklas se sada, ne odbacujući ni tada ni kasnije slavenstvo kao širu iskonsku etničku osnovicu od koje su potekli svi slavenski narodi, opredijelio za hrvatsko ime ("naziv") i za hrvatski nacionalni identitet, u čemu su ga slijedili i drugi studenti. Upoznajmo taj događaj jer je neobično važan kako za njegov osobni razvoj tako i za njegovo znanstveno istraživanje na području nacionalnog identiteta.

Bilo je to razdoblje koje je, nakon sloma neoapsolutizma, najavilo promjene na svim područjima javnoga života. Razdoblje koje je omogućilo i potaklo procese modernizacije i na taj način, već do kraja tog stoljeća, stvorilo uvjete za izgradnju novoga modernog svijeta, napose za formiranje samostalnih političkih i nacionalnih zajednica.⁶ Prisjetimo se stoga najvažnijih promjena koje su to omogućile.

Za našu je temu ključno pitanje: prvo, kada i u kojim uvjetima u Habsburškoj monarhiji počinje *epoha moderne*, tj. kada i u toj europskoj regiji nastaje moderno razdoblje novoga vijeka i time ubrzani procesi modernizacije na svim područjima života koji su u Europi, od kraja 18. stoljeća na dalje, doveli do velikih i značajnih promjena i ujedno do pojave nacionalnih identiteta i modernih nacija⁷ i, drugo, jesu li suvremenici "osjetili" to novo moderno doba koje je tada nastupilo i u tom dijelu Europe? Jesu li za te promjene znali u Hrvatskoj? Jesu li se te promjene napokon pojavile u hrvatskim pokrajinama i na kojoj razini?

Prvo, kada govorimo o novom vijeku i pojavi *moderne*, o novom dobu koje je, u odnosu na prethodno razdoblje, na svim područjima života promijenilo svijet, nema spora da epoha *moderne* u Europi traje od kraja 18. do kraja 20. stoljeća. Na sve te promjene (društvene, ekonomske, tehnološke, kapitalističke, političke i kulturne) utječe postupno ostvarenje "projekta" *moderne*. A ovo su najvažniji procesi koji su nastali u tijeku ostvarenja projekta *moderne*: proces ostvarenja ideja prosvjetiteljstva, razvitak kritičkog uma i kritičnosti, nastanak i razvoj industrijske revolucije i procesi industrijalizacije, napose pojava buržoaskih revolucija koje su konačno srušile feudalizam kao globalni društveni sustav, a zatim nastaje dugotrajni proces tijekom kojeg se oblikuje moderno građansko/civilno društvo (*societas civilis*) i razdoblje postupnog ostvarenja, u svakoj sredini napose i

⁶ Usp. o tome: M. Gross i A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., i literaturu u toj knjizi.

⁷ Usp. o tome: H. Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi*, Zagreb 1997., i literaturu u toj knjizi; Gross – Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*; R. A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918.*, London 1974.; R. A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1918.*, New York 1950.

kod svakog naroda posve drukčije, svih oblika građanskih revolucija (buržoaskie, industrijske, tehnološke, kapitalističke, obrazovne, kulturne, urbane, političke i nacionalne).⁸

Drugo, ostvarenje projekta *moderne*, kao i procesi modernizacije koji pritom nastaju, postupno se iz Zapadne Europe širi prema unutrašnjosti i prema Habsburškoj monarhiji. Neki utjecaji svakako prodiru do sredine 19. stoljeća, i to prije svega unutar zapadne polovice Monarhije, a naročito na području industrijalizacije, razvoja roba i kapitala, modernizacije sustava privrede, uprave, sudstva, školstva i kulture. Pod utjecajem tih promjena nastaju i narodni preporodi. Pa ipak, te promjene nisu onolike i na onoj razini kao u Europi, jer prodor u Monarhiji koči feudalni društveni sustav i opća zaostalost. A napose te promjene sporo prodiru u hrvatske pokrajine.⁹

Treće, jasno je prema tome da u Monarhiji najvažnije promjene nastaju tek za revolucije 1848.-49. godine kada je srušen feudalizam kao globalni društveni, ekonomski i politički sustav. Tada je, i u tom dijelu Europe, konačno završila duga epoha feudalizma. Odbacujući feudalizam kao nepravedno društvo, svi su se narodi u Monarhiji za revolucije 1848. godine opredijelili za moderno građansko društvo. To je stoga, na ovim prostorima, početak duge epohe izgradnje građanskog/civilnog društva koja, uz stanovite prekide, traje do danas. Bile su to ključne promjene koje su potakle stvaranje, izgradnju i razvoj posve novih osnovica (društvenih, političkih, privrednih, kulturnih i nacionalnih) na kojima izrasta novo doba, koje su potakle proces formiranja i organizacije nacionalnih zajednica. To su sljedeće najvažnije osnovice: prvo, nacionalni programi, koje su napose donijeli svi narodi u Monarhiji; drugo, u tim nacionalnim programima (koji su prihvaćeni na svim razinama, od novinstva do parlamenata) traži se da svaki narod postigne nezavisnost (kulturnu, političku i ekonomsku) unutar samostalne političke zajednice; treće, da bi se sve to postiglo, traži se preuređenje Habsburške monarhije u (kon)federativnu demokratsku zajednicu u sve-mu ravnopravnih naroda.¹⁰

Tada su, za revolucije 1848.-49. godine, i u Hrvatskoj nastale sve te promjene. Pod utjecajem svih tih promjena, koje su se pojavile u Monarhiji, u Hrvatskoj nastaje vrlo jak građansko-liberalni politički pokret i posve drukčija organizacija Trojedne kraljevine, koju nastoje formirati kao cjelovitu i samostalnu nacionalnu zajednicu. Nastojali su je organizirati na načelima i institucijama koje su prilagodili građanskom društvu u razvoju: na načelu slobode, javnosti, slobodnom okupljanju i slobodnom javnom djelovanju uopće, pokrenuli su političke novine i političke stranke, raspisali izbore i organizirali sustav parlamenta-

⁸ P. L. Berger, *Facing up to Modernity*, New York 1979.; P. L. Berger, *Kapitalistička revolucija*, Zagreb 1995.; J. M. Domenach, *Approches de la modernité*, Paris 1986.; R. Kalanj, *Modernost i napredak*, Zagreb 1994.; H. Klotz, *Moderne und Postmoderne*, Wiesbaden 1984.; R. Supek, *Modernizam i postmodernizam*, Zagreb 1996.; G. Vattimo, *Kraj moderne*, Novi Sad 1991.

⁹ Usp. o tome: M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske: Neoposlutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. godine*, Zagreb 1985., i literaturu u toj knjizi.

¹⁰ Usp. o tome: P. Korunić, *Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848-49. godine*, *Radovi*, sv. 31, Zagreb 1998., str. 9-39 te literaturu i izvore u toj raspravi.

rizma i trodiobe vlasti, nastojali izgraditi posve novu političku vlast i političku zajednicu itd. To su osnove na kojima nastaje moderno doba, koje omogućuju modernizaciju i sveopći razvoj svakog naroda.

Upravo su tada, pod utjecajem tog hrvatskoga liberalnoga političkoga pokreta nastale mnoge nacionalne vrijednosti, koje su iskazane u hrvatskom nacionalnom programu. Taj je nacionalni program, čije su osnove nastale (u uvjetima feudalnog društva) već tijekom Hrvatskog narodnog preporoda od 1835. do 1847. godine, za revolucije 1848.-49. godine iznesen u hrvatskoj javnosti (u uvjetima prilagođene građanskom društvu) putem političkih novina, časopisa i brošura, preko institucija, zastupa ga *Narodna stranka* i političko društvo *Slavenska Lipa na Slavenskom Jugu* i napokon je prihvaćen u Hrvatskom saboru, ali sada kao predstavničkom tijelu u ime cjelokupnog hrvatskog naroda. A najvažniji njegovi zahtjevi su: prvo, zahtjev za ujedinjenjem svih hrvatskih pokrajina u cjelovitu političku zajednicu, teritorijalno cjelovitu Trojednu kraljevinu (Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju); drugo, zahtjev za formiranjem i organizacijom Trojedne kraljevine kao samostalne države koja bi imala nezavisni parlament (Hrvatski sabor), nezavisnu vladu i ministarstvo, te samostalnost na području uprave, sudstva, privrede, obrazovanja itd.; Trojedna kraljevina, kao samostalna država, bila bi federalna jedinica u okviru (kon)federalne Monarhije.¹¹

Od svega toga, kako je poznato, ništa nije ostvareno, jer je 1849. godine pobijedila kontrarevolucija. Nakon toga uslijedio je neoapsolutizam. No, nakon sloma tog tzv. Bachovog apsolutizma, svi su narodi u Monarhiji ponovno prihvatili onaj nacionalni program koji su donijeli za revolucije 1848. godine. I hrvatski je narod ponovno prihvatio onaj temeljni nacionalni program koji je nastao u Hrvatskoj za revolucije 1848.-49. godine. Ponovno su se javile nade da se može i mora postići samostalnost i nezavisnost pojedinih naroda. Tu je mogućnost najavila i *Listopadska diploma* iz 1860. godine, a napose ponovno pokretanje ustavnog razdoblja, bez obzira što su 1861. godine raspušteni nacionalni parlamenti u Monarhiji.

No, te se nade nisu ostvarile i, sredinom 60-tih godina 19. stoljeća, upravo kada Smičklas studira u Beču, sve više prijeti opasnost od uvođenja državnog dualizma. Mladi ljudi, studenti u Beču, prema mnogim dokumentima, veoma su se zanimali za tadašnji razvoj događaja. Tada su se studenti u Beču organizirali unutar zasebnih studentskih društava. Učinili su to i njemački i mađarski studenti, i studenti koji su dolazili iz slavenskih sredina, studenti Česi, Slovaci, Poljaci, Slovenci, Hrvati i Srbi iz Monarhije. Hrvatsko studentsko društvo nosilo je naziv "Velebit", slovensko "Sava", a srpsko "Zora". Ta su društva okupljala studente u kojima su oni čitali književne radove i izmjenjivali informacije. Putem tih društava studenti su iskazali individualnost spram vlastita naroda. Među slavenskim studentima ipak je postojala stanovita solidarnost, koju su pojedinci različito tumačili.

Hrvatski studenti u Beču prihvaćali su različite ideje i programe iz domovine. U Hrvatskoj su tada dominirala dva nacionalna programa i dvije ideologije: program *Narodne stranke* (hrvatski program i južnoslavenska ideologija, ideja o solidarnosti južnih Slavena),

¹¹ O tome: P. Korunić, *Hrvatski nacionalni program*, n. dj.; usp. literaturu i izvore.

koji su najčešće vezivali uz biskupa Strossmayera, i program *Stranke prava* (hrvatski program i pravaška ideologija).¹² Hrvatsko studentsko društvo "Velebit" okupljalo je tada u Beču poglavito pristaše *Narodne stranke*. Iako su početkom školske godine 1867./68. pojedinci, pod utjecajem pravaške omladine koja je u Zagrebu 1867. počela istupati pred javnošću,¹³ pokušali širiti pravašku propagandu u društvu "Velebit", ipak je, prema svjedočanstvu I. Zahara, koji je kao student u Beču pomagao J. Miškatoviću u uređivanju lista *Novi Pozor*, već od kraja 1867. godine "Velebit" okupljao samo pristaše *Narodne stranke*.¹⁴

Prema svjedočanstvu I. Zahara, društvo "Velebit" osnovano je zato "da naši ljudi (studenti iz Hrvatske i Slavonije) Dalmatince, koji u Beč na nauke dođu, k sebi primame i učine od njih sviesne Hrvate", te "da se svi hrvatski mladići" međusobno povežu i raspravljaju o "svom narodu, o svojih odnošajih".¹⁵ Ti su hrvatski studenti, prema tome, svakako polazili od individualnosti hrvatskog naroda. Polazili su od hrvatskog nacionalnog programa (ujedinjenja hrvatskih zemalja u jednu cjelinu) ali i od tzv. jugoslavenske ideje biskupa Strossmayera, koja je pretpostavljala solidarnost južnoslavenskih naroda. Važno je ipak istaći da su i suvremenici u Hrvatskoj i ti studenti različito shvaćali tu ideju. Za našu je temu o tome zanimljivo svjedočanstvo koje donosi I. Kršnjavi, tadašnji student u Beču, koji će se u tom pogledu posve razići s T. Smučiklasom. O tome Kršnjavi piše: "Biskup Strossmayer je bio idealist i entuzijast od kojega se nisu mogli očekivati jasno zacrtani politički programi, ali je izvan sumnje da je političku organizaciju Balkanskog poluotoka zamišljao otprilike na sličan način kako je Njemačka bila uređena poslije 1866. i 1871. godine. Savez južnoslavenskih država, priključen federativnoj Austriji, s Habsburgovcima kao carskim vladarima. Srpski političari, računajući s Rusijom kao silom koja će predvoditi Slavene, nisu vjerovali đakovačkom biskupu, od kojega je, povrh svega, potjecala i jedna katolička propaganda."¹⁶ Prema njegovu uvjerenju, biskup J. J. Strossmayer je smatrao da bi se najprije morao formirati "savez južnoslavenskih država". Ta bi se zatim balkanska konfederacija (južnoslavenski savez nezavisnih država) priključila federativno uređenoj Habsburškoj monarhiji, svakako u obliku konfederacije. Držao je prema tome da bi se južnoslavenski narodi izvan Austrije, na Balkanu, u budućnosti pridružili Habsburškoj monarhiji kao civilizacijski naprednijoj državnoj zajednici. Ali bi svi južnoslavenski narodi, i oni u Monarhi-

¹² Usp. o tome: J. Šidak i drugi, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914. godine*, Zagreb 1968.; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb 1973.; M. Gross - A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*; P. Korunić, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870. godine*, Zagreb 1986.; P. Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875. godine*, Zagreb 1989.

¹³ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973.

¹⁴ Ostavština M. Mrazovića, Arhiv HAZU, XV 46 A1, pismo I. Zahara L. Mrazoviću, dat. 31. X. 1867.; usp.: Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, str. 357-67.

¹⁵ Usp. Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, str. 357.

¹⁶ Kršnjavi, n. dj., str. 712.

ji i oni izvan nje, zadržali i očuvali svoju nacionalnu, kulturnu, političku i državnu individualnost. Tu južnoslavensku koncepciju biskupa Strossmayera Kršnjavi je dobro prenio. Ona daje posve drukčiju sliku od dosadašnje interpretacije tzv. jugoslavenske ideje. Kršnjavi je naime tu Strossmayerovu koncepciju dobro upoznao u Italiji tijekom tri godine kada se, kako piše, sa đakovačkim biskupom u Rimu "mnogo družio" od 1873. do 1876. godine.¹⁷ Pa o tome ponovno ističe: "Strossmayerov jugoslavenski program bio je u svojoj biti habsburški: biskup je mislio na vrhovnu vlast austrijskog cara nad balkanskim kneževinama i na Hrvatsku ujedinjenu sa Srbima. (...) Mi hrvatski studenti obožavali smo biskupa Strossmayera i čvrsto smo vjerovali u njegov jugoslavenski program. Ipak, spomena je vrijedna stanovita razlika u raspoloženju."¹⁸

Predsjednik hrvatskog studentskog društva "Velebit" bio je tada I. Kršnjavi. On je, potaknut idejom biskupa Strossmayera, zamislio da se tri studentska društva u Beču (hrvatsko "Velebit", slovensko "Sava" i srpsko "Zora") "spoje" u jedno društvo. Tu je zamisao najprije predložio u hrvatskom studentskom društvu "Velebit" krajem 1867. godine: "Iznio sam prijedlog da se tri južnoslavenska društva spoje u jedno i obrazložio ga izričito time što se stvaranje južnoslavenske države neće moći realizirati bez teškoća zbog izrazite individualnosti pojedinih južnoslavenskih nacija. Također sam kazao kako mi, kao mladi i oduševljeni ljudi, zasigurno imamo dovoljno poleta da bismo stvorili barem jedinstveno studentsko društvo."¹⁹

Taj su njegov prijedlog u početku neki studenti podržali. Kako su tada i neki članovi srpskog studentskog društva "Zora" predložili da se hrvatsko društvo "Velebit" spoji sa "Zorom" u novo zajedničko društvo, Kršnjavi i L. Zore dobili su zadatak da pregovaraju o udruženju tih studentskih društava, ali uz uvjet da se napuste nazivi i "Velebit" i "Zora", a ujedinjeno hrvatsko-srpsko društvo uzme novo ime. To međutim nisu prihvatili članovi društva "Zora". Predsjednik tog srpskog društva V. Đorđević, s kojim su pregovarali Kršnjavi i Zore, odgovorio im je: "Srpsko udruženje 'Zora' pripada kao takvo općoj organizaciji 'Omladina'²⁰ i zbog toga ne može napustiti svoju egzistenciju, niti svoj naziv. Ukoliko studentsko društvo južnih Slavena želi prihvatiti naziv 'Zora', ona bi se mogla odmah ujediniti."²¹ O tome postoji svjedočanstvo i I. Zahara, prema kojem su članovi srpskoga studentskog društva "Zora" izjavili "da im nije za sada moguće" ujediniti se s hrvatskim društvom "Velebit" već hrvatske studente "pozivaju da svaki kao pojedinac stupi u njihovo društvo, ali društvo je dakako srbsko i zvati će se srbsko."²²

¹⁷ Kršnjavi, n. dj., str. 721.

¹⁸ Isto, str. 714.

¹⁹ Isto, str. 717.

²⁰ Političko i kulturno društvo "Ujedinjena omladina srpska" osnovano je u Novom Sadu 1866. godine, a utemeljilo ga je 16 studentskih i omladinskih društava.

²¹ Kršnjavi, n. dj., str. 718-719.

²² Usp. Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, str. 357-58.

Kršnjavi i L. Zore su se složili sa spomenutim prijedlogom predsjednika "Zore" jer im se "činilo sasvim svejedno koji će naziv imati društvo ako se osnuje". Zato je Kršnjavi početkom 1868. godine odmah sazvao "generalnu skupštinu" studentskog društva "Velebit" kojoj su prisustvovali mnogi hrvatski studenti, a među njima i T. Smičiklas. Kršnjavi ih je, kao predsjednik "Velebita", izvijestio o pregovorima s predsjednikom srpskog društva "Zora" i predložio im da "prihвате tu ponudu". Tada se međutim razvila "žučljiva debata" u kojoj je "vrlo živo sudjelovao" i T. Smičiklas. U toj diskusiji, prema svjedočanstvu Kršnjavog, Smičiklas je odlučno stao ispred svih i "zahtijevao da hrvatski naziv ne miješamo sa srpstvom, jer je hrvatstvo osnova svih naših historijskih i javnih prava."²³ Kršnjavi je tražio da se ipak glasa o tome, pri čemu je većina hrvatskih studenata odbila njegov prijedlog. Kršnjavi, Zore i "nekolicina" Dalmatinaca ostali su u manjini. Odmah zatim Kršnjavi je dao ostavku na "položaj" predsjednika "Velebita". Od tada nije htio biti ni njegovim članom.

Većina je dakle hrvatskih studenata u Beču prihvatila uvjerenje, koje je iznio T. Smičiklas, o očuvanju (a) hrvatskog imena i time (b) identiteta i individualnosti hrvatskog naroda. Bio je to odjek kako političkog i društvenog stanja u Hrvatskoj tako i razvoja modernizacijskih procesa u Monarhiji uopće. U svakom slučaju, time je propao pokušaj osnivanja hrvatsko-srpskog društva pri čemu bi hrvatsko ime izgubilo svoj identitet. Ali su hrvatski studenti u Beču, polazeći posve jasno od hrvatskoga kulturnoga i nacionalnoga identiteta, ipak i dalje zagovarali slavensku solidarnost. O tome govore mnogi dokumenti i događaji. Umjesto, naime sa "Zorom", "Velebit" se sredinom veljače 1868. sjedinio sa slovenskim društvom "Sava" i to, prema prijedlogu hrvatskih studenata, u novo hrvatsko-slovensko društvo "Jug", čiji je predsjednik postao T. Smičiklas, a potpredsjednik Slovenac F. Gregorič.

Društvo "Jug" osnovano je kako bi se hrvatski i slovenski studenti međusobno bolje upoznali. Zbog toga su pojedini hrvatski i slovenski studenti održavali predavanja iz hrvatske i slovenske povijesti i književnosti. O hrvatskoj povijesti i književnosti u tom je društvu više predavanja održao i T. Smičiklas. Pa ipak, već početkom školske godine 1869./70. bivši članovi "Velebita" i "Save" organizirali su se u svoja stara studentska društva, i to Slovenci pod imenom "Slovenija", a Hrvati u "Velebit". Ali time, neko vrijeme, zajedničko društvo "Jug" nije prestalo postojati.

T. Smičiklas međutim tada više nije u Beču. Završio je studij povijesti 1869. godine i vratio se u Hrvatsku. Kao profesor povijesti najprije je radio u riječkoj gimnaziji. Odmah je započeo sustavno proučavati povijest hrvatskog naroda i povijest hrvatske književnosti. Ali je najprije počeo objavljivati radove iz područja hrvatske kulture, književnosti i hrvatskog narodnog preporeda, a to su: rad "Perve dve dobe hrvatske književnosti";²⁴ opsežna

²³ Kršnjavi, n. dj., str. 719.

²⁴ Program kr. vel. gimnazije 1871./72. godine, str. 3-15.

rasprava "Život i djelo Vjekoslava Babukića"²⁵ i čitanka iz književnosti za 3. razred gimnazije.

U međuvremenu je, kao profesor na gimnaziji, u dva navrata dobio dopust koji je iskoristio za istraživanje i pisanje povijesti hrvatskog naroda od njegova doseljenja na prostor antičke Dalmacije do sredine 19. stoljeća. Godine 1879. i 1882. objavio je povijest hrvatskog naroda u dvije opsežne knjige pod naslovom *Poviest Hrvatska*.²⁶

Na temelju tih radova već je 1879. godine predložen za sveučilišnog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je izabran 1882. godine. Na tom je Fakultetu profesor od tada do 1905. godine. Godine 1889. izabran je za predsjednika *Matice hrvatske*, čiji je vrlo aktivni član bio od 1872. godine te je pridonio promjeni njezina naziva (ranije: *Matice ilirska*). Član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU) je od 1883. i njezin tajnik od 1899. do 1914. godine. U tom je razdoblju napisao niz radova u kojima je tražio individualnost i identitet hrvatskog naroda u prošlosti.²⁷ U tom pogledu najvažniji je njegov rad na objavljivanju latinskih isprava za hrvatsku povijest: od 1904. do 1914. uređuje *Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (sv. II-XII). U tim je zbornicima objavljena povijesna građa koja govori o razvoju hrvatskog naroda, o njegovim povijesnim institucijama, teritoriju, vladi, upravi, sudstvu itd., tj. o njegovom identitetu.

Osim toga, T. Smičiklas se uključio i u politički život u Hrvatskoj. Bio je ugledni član *Neodvisne narodne stranke*. Pripadao je dakle interesnoj političkoj grupi okupljenoj oko biskupa Strossmayera, F. Račkog, M. Mrazovića i drugih, krugu koji je bio u opoziciji prema Khuenu Héderváryju. Bio je i narodni poslanik u Hrvatskom saboru 1884. i 1897. godine. Prema tome zastupao je gledišta tog kruga koji se u historiografiji i široj javnosti gotovo uvijek poistovjećuje s ideologijom jugoslavénstva. Nema međutim sumnje da je i Smičiklas slijedio njihove nazore. A upravo je Smičiklas, kao malo tko u 19. stoljeću, jasno istakao i naučno dokazao pojavu i razvoj identiteta Hrvata i hrvatskog naroda tijekom njegove duge povijesti. Posve je dakle jasno da pojavu i razvoj hrvatskog naroda i njegovu transformaciju u modernu hrvatsku naciju nije moguće promatrati isključivo putem ideologije ili tzv. nacionalne svijesti. Taj je problem daleko složeniji.

c) *Utjecaji*. – Kada je riječ o osobama iz javnoga života u Hrvatskoj u 19. stoljeću koje su utjecale na T. Smičiklasa u njegovu poimanju hrvatskog nacionalnog identiteta – na razini: *spoznaje, svijesti i sentimentata* – kao i na njegov duhovni i intelektualni razvoj uopće, nema sumnje da su u tom pogledu presudnu ulogu imali: M. Mesić, F. Rački, I. Kukuljević Sakcinski, Lj. Gaj, grof J. Drašković, biskup J. J. Strossmayer, I. Mažuranić, A. Mažuranić, V. Jagić, I. Kostrenčić, M. Rešetar, Đ. Arnold, Vj. Babukić, B. Bogišić, F. Marković, N. Nodilo, I. Perkovac, M. Mrazović, A. Šenoa, B. Šulek, P. Tomić, I. Trnski, Š. Ljubić i drugi. Usto,

²⁵ T. Smičiklas, *Život i djelo Vjekoslava Babukića*, Zagreb 1876.

²⁶ T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, Zagreb, drugi dio 1879. i prvi dio 1882.

²⁷ Usp. o tome njegovu bibliografiju u ovom zborniku.

veliki utjecaj na njegovo shvaćanje i zatim istraživanje identiteta Hrvata i hrvatskog naroda imali su: ilirski pokret, hrvatski politički pokret za revolucije 1848.-49. godine, a napose zbivanja nakon sloma neoapsolutizma od kraja 1860. godine nadalje. Sve te međusobne utjecaje valja posebno proučiti. Oni su veoma važni. Tada se u hrvatskoj javnosti oblikuje nacionalni identitet. Bilo bi stoga poželjno komparativnim putem istražiti njihovo poimanje hrvatskoga nacionalnog identiteta. Ali ujedno pojavu i razvoj etnija na hrvatskom etničkom i političkom prostoru i oblikovanje njihova identiteta. No za to bi trebala znatno opsežnija rasprava. Tu zadaću, iz razloga koji slijedi, moramo ispuniti ako želimo odgovoriti na brojna istraživačka pitanja. Pritom svakako valja istaći da su brojne generacije hrvatskih preporoditelja ustrajno tragali za nacionalnim identitetom. Učinili su to na mnogim područjima: jezika, književnosti, kulture uopće do politike i političkog sustava, države, prava, tradicije, gospodarstva itd. A Tadija Smičiklas je bio samo jedan od njih, koji je veoma dosljedno i jasno sve to izrazio. Upoznajmo osnovne probleme vezane uz etnički i/ili nacionalni identitet.

Identitet: teorijski i metodološki aspekti problema

a) *O identitetu uopće.* – Da bismo odgovorili na brojna istraživačka pitanja vezana uz etnički i nacionalni identitet, uz oblikovanje i razvoj njegovih različitih oblika i sadržaja i time uz pojavu i razvoj nacije i nacionalizma, a napose vezana uz pojavu i razvoj hrvatske nacije i oblikovanje više etničkih zajednica unutar njezine političke zajednice, političkog teritorija i tzv. "nacionalne države", kao i uz određenje nacionalnog identiteta kod hrvatskih preporoditelja u 19. i 20. stoljeću i ujedno u djelu T. Smičiklasa, što je predmet ove rasprave, valja najprije ukratko upoznati što je *identitet* uopće. Upoznajmo njegove najvažnije oblike, jer na njima počiva razvoj istinitog mišljenja i uopće razvoj znanosti od antike do danas.

Identitet s gledišta lingvistike:

- I. Prema načelu *jednakosti*, identitet je ono što je potpuno isto: $A = A$. Drugim riječima, formula $A = A$ (*A je A*, tj. *svaki je A sam isto*) govori o *jednakosti*.
- II. Prema formuli za stav *razmjera*, identitet je odnos po kojemu je nešto ili netko, u različitim okolnostima, posve jednako samo sebi, tj. istovjetno je sa samim sobom: *Svaki je A sam isti sa samim sobom*.
- III. Prema formuli za stav *različitosti*, identitet je ukupnost činjenica (ime, osobni opis, naziv, oznake itd.) koje služe da se jedna osoba ili neka pojava (A) razlikuje od bilo koje druge osobe ili pojave: *A se razlikuje od B, C, D...*

Identitet s gledišta logike i zakona istinitog mišljenja:

- I. Zakon mišljenja, koji znanost od antike (od grčke filozofije) do danas nalazi u formuli za stav identiteta, formula $A = A$ govori o jednakosti, tj. o apstraktnom i jednostavnom

pojmu identiteta. Taj stav identiteta kaže: *A je A*, tj. *svaki je A sam isto*, drugim riječima, *svaka je stvar ili pojava identična samoj sebi*.

- II. Formula za stav identiteta (*A je A*) ipak ne govori samo da je *svaki A sam isti*, već u isto vrijeme kazuje: *Svaki je A sam isti sa samim sobom*, tj. *svaka je stvar ili pojava sama ista sa samom sobom*. U istovjetnosti (*A je A*) nalazi se taj odnos "s" ili "sa" kao posredovanje, kao sveza i sinteza, kao sjedinjenje u jedinstvo.
- III. Zato se identitet, kao zakon istinitog mišljenja, tijekom čitave povijesti zapadne civilizacije, od antike do danas, pojavljuje kao jedinstvo i istovjetnost, kao posredovanje u tom jedinstvu, u jedinstvu sa samim sobom.

Identitet složenih povijesnih pojava i procesa:

- I. Teškoće međutim nastaju kada želimo otkriti i promatrati identitet povijesnih pojava i složenih povijesnih procesa, kao što su na primjer pojava nacije i proces njezine izgradnje i razvoja. Zašto? Zato jer se sve te povijesne pojave i svi ti procesi neprestano mijenjaju. Kako prema tome upoznati identitet povijesne pojave/procesa koji se nalazi u dinamičnom razvoju i stalnim promjenama?
- II. Zbog toga je s gledišta apstraktnog ili jednostavnog identiteta teško, ako ne i nemoguće, upoznati identitet bilo koje nacije, kao konkretne zajednice jednog naroda, jer se nacija neprekidno izgrađuje, mijenja i razvija. Još teže je otkriti identitet povijesnih procesa. Tada možemo govoriti samo o identitetima, jer identitet neke složene povijesne pojave ili procesa "danas" nije isto što i njihov identitet "jučer". Tada govorimo o složenim i kompleksnim identitetima.
- III. Promatrajući sve to s gledišta lingvistike ili zakona istinitog mišljenja, kako smo pokazali, jednostavni se identitet ($A = A$) uglavnom predočuje apstraktno. Zato, ako želimo upoznati identitet složenih povijesnih pojava/procesa, moramo tragati ne samo za jedinstvom apstraktnog pojma identiteta (prema formuli: *A je A*, tj. *svaki je A sam isti sa samim sobom*) nego, polazeći od tog zakona istinitog mišljenja, moramo također upoznati jedinstvo i različitost složenog identiteta prema formuli: *A je A i ne-A*, tj. *svaka je povijesna pojava u svakom trenutku identična samoj sebi, ali i različita od same sebe*. U tom slučaju jedinstvo i različitost *kompleksnog identiteta* (kada promatramo povijesne pojave i procese dugoga trajanja kao što je nacija) prepoznajemo kao vrlo složeni proces i ujedno kao *sintezu* putem njegova sjedinjenja u jedinstvu i različitosti.

b) Višestruki i kompleksni identiteti. - Kada je dakle riječ o povijesnim pojavama i procesima dugoga trajanja, kao što su na primjer pojava i razvoj nacije i etničkih zajednica uopće, nužno je njihove identitete promatrati (a) unutar općih pluralnih društvenih stanja i odnosa (unutar kojih postoje mnogi i višestruki identiteti u njihovoj uzajamnoj zavisnosti) i ujedno (b) pomoću formule za stav kompleksnog i složenog identiteta: *A je A i istog trenutka ne-A*, tj. *svaka je povijesna pojava u svakom trenutku identična samoj sebi, ali i različita*

od same sebe jer se nalazi u procesu neprekidnog razvoja. Jer se, tijekom tog procesa dugoga trajanja, oblikuju i razvijaju mnoge usporedne pojave na *različitim područjima* (na području jezika, kulture, političkog i državnog sustava, privrede, prava, vjere, ideologije itd.) koji su međusobno povezani i uvjetovani. U isto vrijeme pojavljuju se, unutar neke narodne i/ili nacionalne zajednice (nacija je moderna cjelovita zajednica koja nastaje u *epohi moderne*), međusobno povezani različiti identiteti: jezični, kulturni, politički, državni, privredni, etnički, vjerski itd. Svi ti međutim zasebni identiteti, u različitim uvjetima i prostorima, tvore jedinstveni složeni identitet jedne nacije.

c) O (ne)mogućnosti istraživanja nacionalnog identiteta. - No, što je nacionalni identitet? Na to pitanje nije lako odgovoriti. Pa ipak, uza svu kritičnost koju valja iskazati kada govorimo o tom složenom problemu, na temelju dosadašnjih analiza mogli bismo zaključiti kako je nacionalni identitet pluralni, da je riječ o vrlo kompleksnom identitetu koji se oblikuje unutar pluralnih društvenih odnosa. Kako je rečeno, unutar određene nacionalne zajednice postoji više oblika identiteta (jezični, kulturni, politički, državni, vjerski itd.) koji svi zajedno tvore jedinstvo (nacionalnog identiteta) u različitosti pojava. Upoznajmo najvažnije oblike nacionalnog identiteta:

I. Na razini etničkih i/ili nacionalnih sentimentata u svakoj sredini postoje:

- a) individualni etnički i/ili nacionalni identitet kojim se pojedini čovjek kao individua svojom voljom poistovjećuje s nekom etničkom zajednicom ili nacijom, unutar koje živi i želi živjeti i time prihvaća njezine vrijednosti;
- b) kolektivni etnički i/ili nacionalni identitet kojim se neka etnička grupa svojom voljom poistovjećuje s određenom etničkom zajednicom ili nacijom, unutar koje živi i želi živjeti i time prihvaća njezine temeljne vrijednosti.

II. Na razini zbilje, unutar određene nacionalne zajednice ili neke šire regije:

- a) oblikuju se *različiti identiteti* na mnogim područjima unutar nacionalne zajednice u njihovoj uzajamnoj ovisnosti: jezični, kulturni, politički, državni, vjerski, staleški, nacionalni, regionalni, stranački itd. identitet;
- b) oblikuje se *etnički identitet* i to na dvije razine: prvo, identitet konkretne etničke zajednice i, drugo, etnički identitet kojim se pojedini čovjek i neka etnička grupa poistovjećuju s tom konkretnom etničkom zajednicom;
- c) oblikuje se *nacionalni identitet* i to na dvije razine: prvo, identitet nacije kao zajednice (kao nacionalne zajednice) i, drugo, nacionalni identitet kojim se pojedini čovjek i neka etnička grupa poistovjećuju s tom nacijom;
- d) pritom valja napomenuti da je etnički identitet, i time etnička zajednica, po svom podrijetlu stariji od nacionalnog identiteta i od nacije, jer je nacija kao moderna cjelovita zajednica nastala tek u epohi moderne, dok određeni oblici etničke zajednice postoje

od kada postoji povijest čovječanstva. Prema tome, etnija (etnička zajednica) prethodi naciji i nacionalnoj zajednici.²⁸

Osnovica prve razine, tj. osnovica i individualnoga i kolektivnoga etničkoga i/ili nacionalnoga identiteta, a to je ujedno osnovica etničkih i/ili nacionalnih sentimentata, jest *etnička i/ili nacionalna svijest*. No, što je etnička ili nacionalna svijest? Etnička i nacionalna svijest, na kojoj se temelji etnički i/ili nacionalni identitet, oblikuje se: prvo, na svijesti (tj. na svjesnom znanju) o postojanju vlastite etničke zajednice ili nacije, tj. o postojanju njihova identiteta; drugo, na svjesnom znanju o podrijetlu i razvoju etničke zajednice i/ili nacije, na znanju o postojanju njihovih temeljnih vrijednosti, simbola, mitova, ideologija, povijesti itd.; treće, na svjesnoj i voljnoj odluci da žive u toj zajednici i prihvaćaju njezine temeljne vrijednosti, simbole, mitove, ideologiju itd.. To su dakako vrlo složeni identiteti. Teško ih je proučavati. Prije svega zato jer se etnički i/ili nacionalni sentimentati, kod pojedinih osoba i grupa, neprekidno mijenjaju, jer čovjek tijekom života svoja uvjerenja o tome mijenja, jer druga generacija usvaja druge vrijednosti i drukčije se s njima identificira i zato jer o sadržaju i intenzitetu tih sentimentata u prošlosti nije ostalo dovoljno dokumenata. Pa ipak, nužno je istraživati sve te oblike etničkih i nacionalnih sentimentata.

Osnovica druge razine, identitet neke etničke zajednice ili nacije kao konkretne zajednice, kako vidimo, jesu različite vrijednosti (različiti identiteti tih vrijednosti) i različita područja (a tvore različite identitete) koja se oblikuju unutar neke regije ili nacionalne zajednice. Ali je tada riječ o dvije razine identiteta: prvo, o identitetu etničkih zajednica (različitim veličina) koje se oblikuju i razvijaju unutar neke regije ili unutar šire dominantne narodne ili nacionalne zajednice, unutar neke nacije, tj. unutar njezine političke zajednice ili tzv. "nacionalne države"; drugo, o identitetu određene narodne zajednice i/ili nacije.²⁹ Taj je identitet (etničkih zajednica i nacije) moguće istraživati, jer je riječ o konkretnim zajednicama, o njihovim vrijednostima i konkretnim organizacijama. U svakom slučaju, etnički i nacionalni identitet mora postati predmetom sustavnog istraživanja, jer je u našoj historiografiji gotovo posve zanemareno. Ali u tom slučaju moramo proširiti istraživačku osnovicu.

Pritom je važno imati na umu da na oblikovanje i razvoj etničkog i nacionalnog identiteta, na razvoj svake etničke zajednice i svake nacije, napose utječe *moderna* i moderno građansko društvo, te ujedno procesi modernizacije i integracije. Epoha *moderne*, u procesu dugoga trajanja, oblikuje modernu naciju i u potpunosti mijenja nacionalni identitet. No, što je *moderna*, a što društvo? Jesu li ti pojmovi jasni?

²⁸ O nacionalnom identitetu: R. Alba, *Ethnic identity*, Yale University press 1990.; F. Barth, *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston 1969.; P. Brass, *Ethnicity and Nationalism*, London 1991.; A. D. Smith, *National Identity*, London 1991.; A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 1998.

²⁹ O naciji usp: B. Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb 1990.; E. Gellner, *Nacija i nacionalizam*, Zagreb 1998.; E. J. Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb 1993.; D. Janjić, *Država i nacija*, Zagreb 1987.; P. Korunić, *Porijeklo, integracija i budućnost nacije*, u: *Etničnost i povijest*, ur. E. Heršak, Zagreb 1999., 55-82; Z. Lerotić, *Nacija*, Zagreb 1984.

Nacionalni identitet u epohi moderne i građanskog društva

a) *Moderna*. – Što je *moderna* i kada počinje njezina epoha dugoga trajanja? Kako je i na koji način epoha *moderne* utjecala na oblikovanje građanskog društva, etničkih zajednica i nacije? Kako i na koji način *moderna* utječe na oblikovanje i razvoj etničkog i nacionalnog identiteta? O *moderni* i *epohi moderne* moramo ovdje reći nešto više no što smo kazali u uvodnom dijelu ove rasprave. Zato jer, iako se u našoj historiografiji govori o modernizaciji i modernizacijskim procesima, o samoj *moderni* i njezinom projektu malo ili gotovo ništa nije rečeno.

Moderna (*modernost*, *modernizam*), i kao pojam i kao projekt i kao proces u kojem nastaje i razvija se moderni svijet, pojavljuje se i oblikuje na svim područjima javnoga života u suvremenoj povijesti. Nastaje i formira se tijekom procesa dugoga trajanja u novom vijeku, od kraja 18. do kraja 20. stoljeća. *Moderna* postupno ostvaruje ideju napretka i utemeljuje građansko/civilno društvo (*societas civilis*) unutar kojeg se formira nova homogena i cjelovita nacionalna zajednica i nacionalni identitet. I obrnuto, unutar građanskog društva i nacionalne zajednice pojedini narodi, na mnogim područjima života, ostvaruju najvažnije tekovine *moderne*. Danas se međutim nalazimo u procesu formiranja novoga svijeta: *epohe post-moderne*.

b) *Epoha moderne: nacija i nacionalni identitet*. – Početke modernih vizija o novim oblicima i formama u kulturi (na području književnosti, slikarstva, kiparstva, obrazovanja, filozofije, prava itd.) i ujedno o ideji napretka i o pravednom društvu, kao i stanovite povijesne promjene koje postupno donose napredak u nekim europskim sredinama, možemo pratiti od 14. stoljeća nadalje. Nalazimo ih unutar stalnih promjena u razdobljima od *renesanse* preko *reformacije* do *prosvjetiteljstva*. Pa ipak, nema sumnje da duga *epoha moderne* – koja, za razliku od ranijih stoljeća, u potpunosti mijenja svijet i čovječanstvo vodi prema napretku, čije ostvarenje ne ide glatko, ali napokon ni razina napretka nije ispunila nade mnogih – počinje od kraja 18. stoljeća pojavom prosvjetiteljstva, industrijske revolucije i industrijalizacije i zatim pojavom buržoaskih revolucija, koje konačno ruše dugu epohu feudalizma.

Nasuprot feudalnom društvenom sustavu, koji je osnovan na privilegijama i potiče nejednakost među ljudima, *moderna* u razdoblju svoje duge epohe stvara nove povijesne pojave i nove odnose u društvu i unutar nacionalnih zajednica: a) na području *globalnih društvenih sustava* formira se novo suvremeno građansko/civilno društvo; b) na području *kulture* pojavljuje se obrazovna i kulturna revolucija koja potiče oblikovanje i razvoj novih nacionalnih kultura, formiranje novih nacionalnih organizacija i institucija, te novih nacionalnih vrijednosti i sadržaja; c) na području *privrede* industrijska revolucije potiče razvoj industrijalizacije, nove tehnologije i kapitalističkog sustava, omogućuje razvoj nacionalnog tržišta, razvoj roba i kapitala, te ubrzani razvoj urbanih sredina; d) na području *političkih sustava* nastaje dugo razdoblje formiranja i organizacije modernih demokracija, koje pos-

tupno ostvaruju građanske slobode, višestranačke sisteme, slobodne izbore, sistem parlamentarizma i predstavničke vlasti, trodiobu vlasti (njezinu podjelu na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast), formiraju se i razvijaju najvažnije nacionalne institucije, ostvaruje se nacionalni suverenitet, u život se uvode načela jednakosti i slobode, formiraju se moderne homogene nacije i organiziraju nezavisne nacionalne države itd. *Moderna* je sve to zajedno: *epoha moderne* stvara nov svijet napretka na svim područjima života. U odnosu na stoljeća koja su joj prethodila, *epoha moderne* (i snažni procesi modernizacije koji nastaju u tijeku ostvarenja *projekta moderne*) postupno se iz Europe širi svijetom, osvaja ga i u potpunosti mijenja. Istovremeno, zajedno s tom modernizacijom, svijetom se šire nacionalni pokreti, otkrivaju se etnički i nacionalni identiteti i formiraju moderne nacije. Etnički i/ili nacionalni identitet je u usponu.

Pa ipak, uza sve goleme promjene, uza sav napredak koji je *moderna* donijela čovječanstvu, neosporno je, kako smo istakli, da taj napredak nije posve uspio. Jer ni u razdoblju *moderne* nije riješen probleme silnih etničkih sukoba, golemih socijalnih suprotnosti, tragedija i nepravde s kojima se neprekidno susreće čovječanstvo uopće i svaki narod napose. U svemu tome, i u pozitivnom i u negativnom smislu, i *moderna* i moderna nacija i građansko/civilno društvo igraju ključnu ulogu.

Štoviše, polazeći od teme koja nas ovdje zanima, a to je problem identiteta, mogli bismo zaključiti da je ta cjelokupna i mnogostruka djelatnost čovječanstva uopće, kao i svakog naroda i svakog čovjeka napose, svestrana djelatnost koja je u *epohi moderne* u potpunosti izmijenila svijet, bila gotovo u potpunosti usmjerena jednom cilju: otkrivanju i potvrđivanju mnogostrukog identiteta, a napose kulturnoga, političkoga, državnoga, vjerskoga, etničkoga i nacionalnoga.

To otkrivanje mnogostrukog identiteta hrvatskog naroda bila je glavna zadaća Tadije Smičiklasa. Mogli bismo bez pretjerivanja zaključiti kako nitko u 19. stoljeću u Hrvatskoj nije tome težio koliko on, i da je od mnogih suvremenika najviše tome pridonio. Cjelokupni njegov rad podređen je otkrivanju identiteta Hrvata i hrvatskog naroda. Zapravo, Smičiklas je svojim djelom, u kojem je dao pregled i najvažnije dokumente o identitetu hrvatskog naroda, ujedno dao sintezu tih nastojanja koja su iskazana u tijeku cjelokupnog hrvatskog političkog pokreta u 19. stoljeću. A sve je to bilo posve u skladu sa razdobljem u kojem je živio i radio: *epohom moderne*.

No, nakon dugoga puta, danas kada se čovječanstvo usmjerava prema post-moderni, prema stvaranju istinske demokracije, opće globalizacije, prema pluralizmu i koegzistenciji raznorodnog etničkog, kada napušta promašene tekovine (nacionalne monizme, agresivni nacionalizam, totalitarizme i jednonumlja) koje je donijela *epoha moderne*, ali sve te silne probleme nije mogla riješiti, čini se da traganje za etničkim i nacionalnim identitetom čovječanstvu nije donijelo mir nego je štoviše to stalno nastojanje otvaralo put ka novim etničkim sukobima i nemirima.

Uza sve to, danas je posve jasno da je *epoha moderne* imala veliku ulogu u oblikovanju novog građanskog/civilnog društva i u nastanku nacija, koja se, tijekom procesa dugoga

trajanja, formirala i organizirala kao homogena nacionalna zajednica, kao zajednica posve novoga integracijskog tipa: proces njezine integracije, zajedno s formiranjem nacionalnog identiteta, nastaje unutar njezine socijetalne zajednice, unutar socijetalne zajednice građanskog društva.³⁰ Na pojavu, formiranje i razvoj tih novih povijesnih pojava (i građanskog društva i nacije i etničkog i/ili nacionalnog identiteta) utječu: ideje prosvjetiteljstva, industrijska revolucija i industrijalizacija, nova tehnička revolucija i razvoj tehnologije, kapitalistička revolucija, tj. razvoj kapitalističke privrede i kapitala, a napose buržoaske revolucije, koje su zauvijek srušile feudalno društvo i utemeljile građansko/civilno društvo, koje snažno utječe na integracijske procese, te pojava kulturne revolucije (ostvaruje se širenjem pismenosti, organizacije sustava općeg obrazovanja, razvoja znanosti, formiranja novih nacionalnih kulturnih vrijednosti i institucija, novog komunikacijskog sustava, oblikovanja nacionalne kulture, od književnog jezika, književnosti, znanosti, lijepe umjetnosti, do urbanih sredina itd.).

Tek prema tome *epoha moderne* stvara uvjete za pojavu i modernizacijskih i integracijskih osnovica na kojima se formira građansko/civilno društvo i, unutar tog društvenog sustava, posve nova socijetalna zajednica koja ima veliku integracijsku ulogu u stvaranju nacionalne zajednice (nacije) i nacionalnog identiteta, ali istodobno i u razvoju svih etničkih zajednica. Mogli bismo dakle zaključiti da je *moderna* ujedno epoha nacija i nacionalnih zajednica, epoha etničkog i nacionalnog identiteta od patriotizma do agresivnog nacionalizma. A to znači da *moderna*, uza sve pozitivne nacionalne vrijednosti koje su utemeljene u njezinoj dugoj epohi, nije utemeljila modele samokontrole ni društva ni nacije ni nacionalnih zajednica niti agresivnih nacionalizama. Te modele i/ili institucije samokontrole, na razini svijeta uopće i svakog naroda napose, u procesu opće globalizacije društva i svijeta uopće, može razviti i razvija post-moderna.

Kada je naime riječ o naciji, *epoha moderne* i građanskog društva – epoha koja je u Hrvatskoj nastupila u razdoblju jače organizacije hrvatskoga političkog pokreta, a to je razdoblje i javne djelatnosti T. Smičiklase – omogućila je stvaranje nacionalnog “jedinstva” i nacionalnih “cjelina” na svim razinama nacionalne zajednice (nacije) u procesu dugoga trajanja njezine izgradnje i homogenizacije. Tijekom *epohe moderne* i ostvarenja njezina projekta, u svakoj sredini u posebnim prilikama napose, nastajao je proces postupnog formiranja, organizacije i razvoja: a) homogene (“jedinstvene” i “cjelovite”) nacionalne kulture; b) zatim nacionalno homogene i “cjelovite” političke zajednice; c) “jedinstvene” i cjelovite “nacionalne države”; d) homogene nacionalne ekonomske zajednice i kapitali-

³⁰ Socijetalna zajednica – formira se unutar društvenih sustava: a) kao ukupnost pravnih normi, pravila, statusa i dužnosti; b) kao ukupnost normativnog poretka i sustava; c) kao cjelina društva i društvenih odnosa u njegovom kolektivnom aspektu; d) kao pod-sustav integracije (društvene, kulturne, pravne, političke i ekonomske); e) kao složeni mozaik kolektiva. Socijetalna zajednica, osobito unutar građanskog društva, ima vrlo složeni pluralizam uloga i stoga vrlo jaku integracijsku ulogu kod svakog naroda i svake nacije.

stičkog razvoja; e) nacionalnih institucija (kulturnih, političkih, državnih, upravnih, ekonomskih, društvenih) itd. Prema tome, cjelokupni *sustav moderne* i modernog građanskog društva, koji potiču snažne modernizacijske i integracijske procese kao nikada prije, oblikuje *nacionalne morizme*: nacionalno "jedinstvo", nacionalne "cjeline" i nacionalne strukture "jednog".

c) *Društvo*. – Da bismo mogli raspravljati o podrijetlu i integraciji hrvatske nacije, ili o podrijetlu i razvoju "Hrvata i hrvatskog naroda" kako je o tome istraživao i pisao Tadija Smičiklas – moramo znati što je nacija, kada se u povijesti pojavljuje, kada nastaje i kako se razvila, na kojem sustavu kulturnih vrijednosti se formira i u okviru kojeg globalnog društvenog sustava. Drugim riječima, moramo istražiti kakva je međusobna ovisnost nacije i društva. Smičiklas je to u svom djelu jasno uočio.

Već smo kazali da je *epoha moderne* ujedno i epoha novog građanskog društva i epoha nacija i ujedno epoha svih oblika nacionalnog identiteta. To je razdoblje T. Smičiklasa (*epoha moderne* i građanskog društva) i o tome je pisao (oblikovanje hrvatskog identiteta). I zbog toga je važno istražiti međusobnu ovisnost nacije i društva. Jer, nema sumnje da društvo (i kao globalni društveni sustav i kao totalitet društvenih odnosa) i time sustav društvenih odnosa bitno utječu na formiranje i izgradnju naroda i nacije. Isto to vrijedi i za pojavu i razvoj hrvatskog naroda i hrvatske nacije.³¹ Prema svemu tome, i hrvatska je nacija nastala i izgradila se (kao zajednica novoga integracijskog tipa) tek u *epohi moderne*, tek unutar građanskog društva, tijekom dugoga procesa modernizacije i integracije, kada nastaje proces preobrazbe narodne zajednice u homogenu i cjelovitu nacionalnu zajednicu. To je ujedno razdoblje kada se izgrađuju i oblikuju nove integracijske nacionalne osnovice, kao nove vrijednosti. Te nove integracijske nacionalne osnovice – koje su, tijekom procesa dugoga trajanja, međusobno udruživale sve segmente hrvatskog naroda i sve njegove pokrajine u homogenu nacionalnu zajednicu – nastaju tijekom smislene djelatnosti hrvatskih preporoditelja u 19. i 20. stoljeću. U tome je, kako je rečeno, ključnu ulogu imalo novo građansko/civilno društvo.

Međutim, što je društvo? Je li taj pojam jasan u povijesnoj znanosti? Ne, nije jasan! Po svemu sudeći, ni jedan pojam u povijesnoj znanosti, a i uopće, nije tako mutan i nejasan koliko je to pojam društva. Na prvi pogled taj nam je pojam jasan sve dok ga ne pokušamo definirati. A onda nastaju problemi. Svaki ga autor shvaća na svoj način. Često postaje samo njemu razumljiv. Ovdje stoga o pojmu društva i o društvu i društvenim sustavima vrlo kratko.

³¹ O hrvatskoj naciji: M. Gross, O integraciji hrvatske nacije, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. M. Gross, Zagreb 1981., str. 175-190; Gross – Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*; Korunić, *Jugoslavizam i federalizam*; Korunić, O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u 19. stoljeću, *Povijesni prilozi*, br. 12, Zagreb 1993., str. 133-228; P. Korunić, Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848-49. godine, *Radovi*, sv. 31, Zagreb 1998., str. 9-39; P. Korunić, Porijeklo i integracija hrvatske nacije kao znanstveni problem, u: *Zbornik M. Gross*, Zagreb 1999., str. 137-160.

Na pojavu i razvoj društva (kao društvenog sustava i kao totaliteta društvenih odnosa) utječu pravne norme i vrijednosti koje stvara čovječanstvo uopće i svaki narod napose. *Društvo* (i kao pojam i kao stvarnu povijesnu pojavu, tj. kao entitet) možemo promatrati uglavnom preko sljedeće četiri razine:³²

I. društvo - kao *društveni sustav*, tj. kao *globalno svjetsko društvo*, oblikuje se na normativno-pravnom sustavu, na normama i statusima; tvore ga dakle pravne norme, normativni sustav i normativni poredak; srž društvenog sustava su (1) njegova *socijetalna zajednica* - koja kao društvena zajednica sadrži sustav pravnih normi, pravila i statusa, a od ljudi koji unutar nje žive traži odanost i lojalnost trajnim vrijednostima, pripadnost zajednici itd., te stoga ima snažnu integracijsku ulogu kod svakog naroda u organizaciji narodne zajednice i napose u izgradnji nacije - i (2) njegovi *društveni sub-sustavi* (prava, politike, kulture, privrede, uprave itd.) koji također imaju snažnu integracijsku ulogu;

II. društvo - kao *totalitet društvenih odnosa*, oblikuje se na vrijednostima (i vrijednosnom sustavu) koje stvara svaki narod unutar vlastite zajednice; tvori ga ukupnost odnosa ljudi i/ili nekog naroda unutar organizirane narodne i/ili nacionalne zajednice; to je "društvo" u najopćenitijem značenju, kao totalitet socijalnih odnosa, a to su sve društvene "cjeline" i sva "područja" u okviru neke organizirane zajednice; ujedno se oblikuje i kao civilizacijska razina nekog naroda ili neke nacije; to je zasebno "društvo", zasebno i u velikoj mjeri samostalno spram svoje okoline, spram drugih takvih zasebnih "društava"; pomoću tog pojma i entiteta (društva kao totaliteta društvenih odnosa) mi pokušavamo shvatiti, spoznati i osjetiti "običan" životni totalitet, a to je cjelovita organizacija naroda unutar njegove zajednice (narodne ili nacionalne); u tom slučaju možemo upoznati samo idealizirano obličje "historijskih" zajednica;

III. društvo - kao *udruge*; u tom smislu postoji: sportsko, kulturno, književno, pjevačko, gospodarsko, planinarsko itd. "društvo";

IV. društvo - kao *druženje* među ljudima, a to kažemo kada želimo biti s kime u "društvu", kada kome pravimo ili netko nama pravi "društvo" itd.

Za nas su i za temu o kojoj je ovdje riječ, a to je izgradnja i razvoj etničkih i nacionalnih identiteta, najvažnija prva dva pojma: (1) društvo kao globalni društveni sustav i (2) društvo kao totalitet društvenih odnosa. Nužno je razlikovati ta dva pojma i entiteta. Globalni svjetski društveni sustavi su, na primjer, feudalno društvo (feudalizam) i novo građan-

³² O društvu: T. Parsons, *Društva*, Zagreb 1991.; T. Parsons i drugi, *Teorije o društvu*, Beograd 1969.; T. Parsons, *Politics and Social Structure*, New York 1967.; P. L. Berger, *Kapitalistička privreda*, Zagreb 1995.; N. Bobio, *Stato, Governo e Società*, Torino 1985.; L. Colletti, *Ideologija i društvo*, Zagreb 1982.; E. Pusić, *Društvena regulacija*, Zagreb 1989.; D. Held, *Modeli demokracije*, Zagreb 1990.; *Građansko društvo i država*, izbor Z. Pokrovac, Zagreb 1991.

sko društvo, unutar kojih pojedini narodi (unutar njihovih narodnih zajednica) oblikuju društvo kao totalitet društvenih odnosa. U tom drugom značenju (u značenju društva kao totaliteta društvenih odnosa) možemo govoriti na primjer o "hrvatskom društvu", jer se hrvatski narod (unutar globalnog društvenog sustava i unutar njegove narodne zajednice) organizirao unutar mnogih "društvenih cjelina" i na mnogim "društvenim područjima".

Kako je rečeno, građansko/civilno društvo, koje se izgrađuje u *epohi Moderne*, najviše je utjecalo na izgradnju nacije, a napose na formiranje i razvoj hrvatske nacije. Građansko društvo, koje nastaje u Hrvatskoj u vrijeme javnog djelovanja T. Smičiklase, oblikuje društveno "stanje" i uopće socijalni poredak koji je omogućio svestranu organizaciju hrvatskog političkog pokreta, socijalne promjene i formiranje moderne hrvatske nacije. Nužno je pritom imati na umu da socijalni poredak i socijalne promjene oblikuju, u međusobnoj interakciji, ta dva društva: i *društveni sustav* (kao globalno svjetsko društvo) i *društvo kao totalitet društvenih odnosa*. Taj bismo socijalni poredak i socijalne promjene mogli sažeto iskazati u tabeli br. 1.

Tabela br. 1

Društvo: društveni sustav, socijalni poredak i socijalne promjene

DRUŠTVO – kao sustav	STRUKTURE I DIJELOVI DRUŠTVA	SOCIJALNI POREDAK – i postizanje ciljeva
<p>I. Makro-sistem: Društvo kao DRUŠTVENI SUSTAV</p> <p>* kao globalni (svjetski) društveni sistem</p>	<p>* pravne norme, pravila, statuti * normativno-pravni sustav * normativna regulacija * društveni sub-sistemi</p> <p>SOCIJETALNA ZAJEDNICA</p> <p>* vrijednosti * vrijednosni sustav * institucije * ustanove * organizacije * sub-zajednice (kao dijelovi šire narodne zajednice)</p>	<p>* socijalne promjene * opći razvoj * socijalni procesi * modernizacija * interakcija * integracija * racionalna akcija * organizacija * razvoj svijesti * svjesna djelatnost (svijest) * uloge (individualne i grupne) * komunikacija * razmjene * konflikti i sukobi * evolucijske promjene</p>
<p>II. Mikro-sistem: Društvo kao TOTALITET DRUŠTVENIH ODNOSA</p> <p>* kao samodovoljni kolektivitet = cjelovita organizacija naroda unutar njegove zajednice</p>		

Etnički i/ili nacionalni identitet nije moguće istražiti ako ne upoznamo pojavu i razvoj etnija (etničkih zajednica) i nacija. A na jedno (etnije) i drugo (nacije), na njihovu pojavu, oblik organizacije i razvoj, utječe društvo, društveni poredak i socijalne promjene koje smo sažeto i shematski pokazali u tabeli. Posebno na sve te promjene utječe građansko društvo koje određuje i društvo kao totalitet društvenih odnosa. Pritom je važno istaći da socijalna zajednica, unutar društvenog poretka i socijalnih promjena, međusobno povezuje ta dva oblika društva: društveni sustav (kao globalno društvo) i društvo kao totalitet društvenih odnosa. Napose tu funkciju socijalna zajednica ima unutar modernoga građanskog/civilnog društva.

d) Građansko društvo: etnije i nacionalni identitet. – Građansko društvo (koje je kao globalni društveni sustav *epohe moderne* utjecalo i na svestrano oblikovanje totaliteta društvenih odnosa) u Hrvatskoj se uvodi za revolucije 1848.-49. godine, ali se intenzivno izgrađuje tek nakon sloma neoapsolutizma, od početka 1861. godine nadalje. To društvo potiče i omogućuje ljudsku djelatnost na svim područjima, a napose oblikovanje etničkog i nacionalnog identiteta, oblikovanje i razvoj etnija u Hrvatskoj i napose izgradnju moderne hrvatske nacije.

Nacija je najcjelovitija društvena zajednica (homogena i jedinstvena nacionalna zajednica) koja je nastala i izgradila se tijekom dugotrajnih procesa modernizacije i integracije unutar *epohe moderne* i građanskog/civilnog društva. No, nacija uopće, pa tako ni hrvatska nacija, nije društvo: nacija je zajednica u građanskom društvu. U novom građanskom društvu, tijekom razvoja *moderne*, nacija ima snažnu i svestranu integracijsku ulogu. Nacija je zajednica novog integracijskog tipa unutar građanskog društva. To je njezina trajna društvena uloga. Budući međutim da se nacija izgrađuje u građanskom društvu, nacionalnu zajednicu određuje taj društveni sustav: i njezinu pojavu i razvoj i oblik. Nacija nastaje na osnovicama modernosti i integracije u tom građanskom društvu. A osnovice moderniteta su: prirodno pravo, načelo jednakosti i ravnopravnosti, građanska revolucija, razvoj demokracije, građanske slobode, sustav parlamentarizma, industrijska revolucija i industrijalizacija itd.

U svakom slučaju, na oblikovanje nacionalnog identiteta, kao i na izgradnju moderne nacije, utječe realizacija projekta *moderne* i građanskog društva: njihova modernizacija i integracija. Modernizacija potiče svestrani razvoj svih etnija i nacije. Zato je važno istražiti identitet (i pojavu i izgradnju i organizaciju) hrvatske nacije i svih etničkih zajednica koje postoje unutar njezine političke zajednice. Bez poznavanja svih ovih čimbenika nije moguće upoznati povijesni razvoj hrvatskog naroda. To je bilo jasno već i Tadiji Smičiklasu kada je pisao povijest hrvatskog naroda. On je svojim djelom (objavljivanjem povijesti hrvatskog naroda i povijesnih dokumenata) dao najvažnije osnovice na kojima su suvremenici mogli osnivati nacionalni identitet.

Etnički i/ili nacionalni identitet u djelu T. Smičiklasa

a) *O etničkom i nacionalnom identitetu u historiografiji.* – Ovdje je nužno postaviti pitanje je li u suvremenoj hrvatskoj historiografiji postavljen problem istraživanja etničkog i nacionalnog identiteta? Uglavnom ne! A tim se problemom, na svoj način i za ono vrijeme vrlo temeljito, bavio T. Smičiklas. Ukratko o tome.

Danas se u svijetu veoma mnogo istražuje problem etničkog i/ili nacionalnog identiteta. Ta je tema postala veoma moderna i danas, po mišljenju mnogih istraživača, prijeko potrebna. Literatura o tome je obimna. U hrvatskoj historiografiji međutim taj problem (istraživanja etničkog i nacionalnog identiteta) gotovo je posve izostao. To najbolje pokazuje Prvi kongres hrvatskih historičara. Glavna tema tog kongresa, koji je održan krajem 1999. i početkom ljeta 2000. godine, bila je: *Hrvatski nacionalni i državni identitet i kontinuitet*. Međutim, samo su četiri referata imala u naslovu riječ *identitet*, dok je samo jedan referent raspravljao o problemu identiteta, ali i to samo simbolično. O glavnoj temi Kongresa nije se dakle raspravljalo. Još gore je stanje u hrvatskoj historiografiji, jer u njoj ne nalazimo, ni za jedno razdoblje, neku raspravu posvećenu problemu etničkog ili nacionalnog identiteta.

b) *Etnije i etnički identitet.* – Etničke zajednice (ili etnije) spadaju u najstarije ljudske zajednice, koje su nastajale u tijeku čovjekove djelatnosti, rada i organizacije. Po svom nastanku, etničke zajednice su starije od nacije. Jer nacija nastaje i izgrađuje se, kako je rečeno, te u *epohi moderne*, ne prije, ne u epohi feudalizma. Ali i nakon nastanka nacija, etničke zajednice i etničke grupe (različitih oblika i veličina) i dalje postoje, i to sada unutar nacija (njezinih političkih zajednica i nacionalnih država) kao dominantnih i širih etnija. U svakom slučaju, u svim razdobljima, i u srednjem i u novom vijeku, unutar neke političke zajednice ili države, ili neke šire regije, uvijek postoje više etnija. Tako je bilo i unutar hrvatskih pokrajina, tj. unutar Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) u 19. stoljeću kada su stvorene nove i najvažnije integracijske nacionalne osnove na kojima se izgradila hrvatska nacija.

U tom razdoblju, kada postupno nastupa *epoha moderne* i u hrvatskoj sredini, i unutar hrvatske političke zajednice nastaje proces modernizacije i integracije ne samo cjelokupnog društva nego i svih etnija, proces njihove svestrane organizacije. Međutim, samo se *dominantna etnija* (a to je na hrvatskom prostoru bio hrvatski narod) izgrađuje (razvija i organizira) u naciju i homogenu nacionalnu zajednicu, koja integrira mnoge etničke grupe i skupine, ali ne i druge etničke zajednice, ne one koje su se uspjele organizirati i održati svoj kulturni i vjerski identitet.

Zbog toga je nužno istražiti: prvo, pojavu i razvoj proto-modernih etnija, koje su prethodile izgradnji modernih nacija; drugo, nastanak i razvoj moderne nacije i njezin odnos spram drugih etničkih grupa i zajednica koje su opstale i razvijale se unutar te šire nacionalne zajednice (njezine političke zajednice i nacionalne države).

U 19. stoljeću, u najvažnijem razdoblju kada se izgrađuju osnove moderne hrvatske nacije, kada javno djeluje T. Smičiklas, na hrvatskom etničkom i političkom prostoru žive više etnija: hrvatska, srpska, češka, slovenska, slovačka, mađarska, talijanska, židovska i druge. Dominantna etnija (prema broju stanovništva, prema vladajućem jeziku, kulturi, tradiciji i temeljnim vrijednostima) je hrvatska, odnosno hrvatski narod, koji se organizira u modernu naciju. Na tom prostoru nije nastala ni jedna druga nacija. Veoma su složeni problemi međuodnosa etnija i nacija. Oni su sadržani i u postojanju etničkih zajednica (etnija) i etničkog identiteta koji se stalno mijenjaju. Zato moramo sustavno istražiti kontinuitet između proto-modernih etnija (i etničkog identiteta) i modernih nacija (i nacionalnog identiteta). To je u svom djelu uradio T. Smičiklas. Zato je važno upoznati sve ovo.

c) Nacije i nacionalni identitet. – Nužno je dakle razlikovati etničke zajednice, i etnički identitet, od moderne nacije i nacionalnog identiteta. Naciji, koja nastaje i izgrađuje se u *epohi moderne*, prethodi etnička zajednica. Ali nakon formiranja nacije, unutar njezine homogene i cjelovite nacionalno-političke zajednice, i dalje postoje i održavaju se mnoge etničke grupe i etničke zajednice.

Ako međutim imamo na umu sve što je do sada rečeno (o *epohi moderne*, građanskom društvu, modernizacijskim i integracijskim procesima, o etniji i naciji, te o etničkom i nacionalnom identitetu) posve je jasno da je nužno proširiti istraživačku osnovicu kako bismo mogli sve to valjano istražiti i upoznati, napose kada je riječ o hrvatskoj naciji i njezinom odnosu spram drugih naroda, nacija i etnija unutar uže regije (unutar hrvatskoga etničkog i političkog prostora) i unutar šire regije (na prostoru srednje i jugoistočne Europe koji je okružuje).

Da bismo mogli istražiti etnički i/ili nacionalni identitet, moramo znati što je identitet. O tome smo naprijed dovoljno kazali. To moramo imati na umu. Međutim, taj opći pojam identiteta valja sada usporediti s etničkim ili nacionalnim identitetom, jer je to tema ove rasprave. Kako smo upoznali, *identitet* (identitas, identité, identity, Identität) je istovjetnost, ono što je potpuno isto, a to je, prvo, odnos po kojemu je (u različitim okolnostima) nešto jednako sa samim sobom i, drugo, ukupnost činjenica i pojava koje služe da se jedna osoba ili neka pojava razlikuje od bilo koje druge (osobni opis, ime, prezime, osobine, vjerovanja, ideje itd.) ili po čemu se jedna grupa ili zajednica razlikuje od bilo koje druge grupe ili zajednice itd.

Prema toj definiciji, koja je utemeljena kako na apstraktnom identitetu (prema formuli: A je A) tako i na kompleksnom identitetu (prema formuli: A je A i ne-A), koji govori o identitetu složenih i često promjenjivih pojava/procesa, *etnički i/ili nacionalni identitet* bi bio, prvo, odnos po kojemu je (u različitim okolnostima i razdobljima) jedna osoba, neka etnička grupa, etnička zajednica ili nacija jednaka samoj sebi i, drugo, ukupnost činjenica i pojava (i subjektivnih doživljaja i objektivnih pokazatelja) koje služe da se jedna osoba, neka etnička grupa, neka etnička ili nacionalna zajednica razlikuje od bilo koje druge.

Kazali smo da je vrlo teško, a često i nemoguće, upoznati identitet složenih pojava i procesa, kao što je na primjer etnički ili nacionalni identitet, a napose kada je riječ o njihovom identitetu u dalekoj prošlosti. Pa ipak, posve je jasno da je to iznimno i važno područje istraživanja, a obuhvaća sva razdoblja, od prvih početaka čovjeka do suvremenosti. Taj je problem (istraživanja identiteta osoba, etničkih grupa, etničkih zajednica, naroda i nacija), istraživanje podrijetla i razvoja nacije, etničkog i nacionalnog identiteta, dugo prisutan u društvenim znanostima u svijetu i postoji o tome golema literatura. Na žalost, kako je rečeno, u hrvatskoj historiografiji još uvijek nismo tome posvetili dovoljnu pozornost. To je golemo područje istraživanja i neobično važno za povijest hrvatskog naroda, sve od njegova doseljenja u novu postojbinu do suvremenosti. Na tome je radio već T. Smičiklas.

d) Oblikovanje nacionalnog identiteta u Hrvatskoj u 19. stoljeću. – Da bismo shvatili ta nastojanja Tadije Smičiklase u njegovom istraživanju identiteta "Hrvata i hrvatskog naroda", čemu je posvetio čitav radni vijek, moramo ukratko pokazati oblikovanje etničkog i nacionalnog identiteta u razdoblju u kojem je živio i djelovao.

U društvenim su znanostima uopće, a napose u historiografiji, istraživanja o podrijetlu i integraciji nacije i oblikovanju svih etnija, pa dakako i o razvoju etničkog i nacionalnog identiteta, utemeljena uglavnom na dva znanstvena modela.

Prvo, na znanstvenom modelu u kojem se naglašavaju subjektivni doživljaji i nacije i etničke zajednice, koji se najuže vežu uz nacionalizam i etno-nacionalizam, te se ističe i proučava: nacionalna svijest (individualna, grupna i kolektivna), etnički i nacionalni sentiment, tj. *psihološka stanja* (osjećajnost, čvrstvo ili proživljavanje) vezani uz neku etničku zajednicu ili naciju, *posebne psihičke konstitucije* (nacionalna volja, nacionalni karakter, nacionalni duh), kolektivno etničko ili nacionalno ime, mit o zajedničkim precima, zajednička povijesna sjećanja, etnički i nacionalni identitet, nacionalnost, nacionalizam i etno-nacionalizam itd.

Drugo, na znanstvenom modelu u kojem se dakako imaju u vidu etnički i/ili nacionalni sentiment, ali se prije svega nastoje istražiti objektivni činitelji (povijesni i društveni uvjeti) koji utječu na podrijetlo, integraciju i razvojne etape etnija, naroda, nacije i nacionalne zajednice. Taj model počiva na uvjerenju da je pojava i razvoj etnija (tj. etničkih zajednica), te naroda (organizacija njegove narodne zajednice) i nacije (izgradnja homogene i cjelovite nacionalne zajednice), kao i njihov međusobni odnos, *dugotrajan proces* koji još uvijek nije završen. Nadalje, ističe se kako naciji uvijek prethodi određeni narod i njegov dugotrajan razvoj u povijesti; da se taj narod (kao dominantna etnija unutar vlastitog etničkog i političkog prostora) organizirao na mnogim područjima života unutar narodne zajednice, koja se zatim, pod utjecajem objektivnih činitelja koje donosi *epoha moderne i građanskog društva*, a to su dakle uvijek konkretne povijesne i društvene promjene, polako mijenja i transformira u posve novu nacionalnu zajednicu; da na formiranje nacije (kao nacionalne zajednice u građanskom društvu) utječu mnoge vrijednosti u njihovoj međusobnoj ovisnosti, koje se javljaju kao nove strukture (ili integracijske nacionalne osnove) na

području jezika, viših oblika kulture, političkog i državnog sustava, privrede, kapitalizma, društvenih sustava, obrazovanja, prava, tradicije, vjere itd.; da su nositelji tih novih nacionalnih vrijednosti mnogobrojne organizacije, institucije, sub-zajednice (unutar šire nacionalne zajednice) i društveni sub-sustavi (unutar sustava novog građanskog društva); da društvo i sustav društvenih odnosa bitno utječe na formiranje etnije, naroda i nacije, ali i etničkog i nacionalnog identiteta.

I prvi znanstveni model (koji ističe etničke i nacionalne sentimente) i drugi znanstveni model (koji polazi od objektivnih činitelja i naciju promatra kao entitet) valja imati u vidu i moramo ih primijeniti u istraživanju tako složenih problema kao što je podrijetlo i izgradnja etnija, naroda i nacije, a napose kada proučavamo pojavu i razvoj etničkog i nacionalnog identiteta. Ali dakako uz uvjet da nam je jasno što želimo istraživati: prvo, kanimo li proučavati fenomen nacionalizma i subjektivne doživljaje nacije ili, drugo, fenomen etnija, nacije i nacionalne zajednice (njihovo podrijetlo, procese integracije i razvojne etape) preko njihovih objektivnih činitelja, ne zaboravljajući kako etniju i naciju uvijek prate etnički i nacionalni sentimente.

Etnički i/ili nacionalni identiteti (individualni, grupni i kolektivni, na razini etničke ili nacionalne svijesti, na jednoj, i objektivni na razini zbilje, tj. identiteti etničkih zajednica i identitet hrvatske nacije, na drugoj strani) u Trojednoj kraljevini (Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji) u 19. stoljeću, kao i njihovi međusobni odnosi, bili su iznimno složeni, a još je složenije njihovo istraživanje. Prije svega, uz oblikovanje etničkoga i nacionalnog identiteta (individualnoga, grupnog i kolektivnog na razini etničke ili nacionalne svijesti, tj. na razini sentimentata) moramo uvijek promatrati i formiranje i razvoj identiteta na razini zbilje, identiteta etničkih zajednica, hrvatskog naroda i hrvatske nacionalne zajednice. Upravo je to proučavao T. Smičiklas.

Međutim, kao u svakoj sredini, tako je i u Hrvatskoj neprekidan razvoj etničkih zajednica, napose izgradnja moderne hrvatske nacije, kao i etničkog i/ili nacionalnog identiteta, bio veoma složen i dugotrajni proces. Prvo, u hrvatskim je pokrajinama postojalo više etnija: Trojedna kraljevina je u 19. stoljeću, kao i ranije ali i kasnije u 20 stoljeću, bila višetenička pluralna zajednica. U njoj postoje hrvatski narod, koji se postupno prestrukturirao i izgradio u modernu hrvatsku naciju, i ove po svojoj organizaciji važnije etničke zajednice: srpska, češka, njemačka, slovenska, mađarska, talijanska i židovska. Drugo, ako to imamo na umu, nužno je istražiti izgradnju, organizaciju i razvoj svih tih etnija i njihov identitet. Tada je lako uočiti da dominantan, tj. čelni položaj najvažnije etnije ima hrvatski narod i hrvatska nacija. To je bilo posve jasno T. Smičiklasu. O tome raspravlja u svojim radovima. Upoznajmo važnije *identitete* koje su tada u Hrvatskoj iskazivali pojedinci, razne etničke grupe i kolektivi (na razini svijesti i/ili etničkih sentimentata) i ujedno njihovo postojanje u zbilji na razini objektivnih pokazatelja (zajednice, kulture, jezika itd.):

1. **Hrvatski identitet** – (politički, državni, državnopravni, kulturni, teritorijalni, etnički, nacionalni) koji se, u mnogobrojnim primjerima, očitovao kao:

- a) *odanost hrvatskoj tradiciji*: političkoj, državnoj, državnojpravnoj i kulturnoj tradiciji koju su nalazili u dokumentima, a u zbilji je uzimali kao osnovu od koje su polazili u izgradnji suvremene zajednice hrvatskog naroda;
- b) *odanost hrvatskoj državnoj ideji*: Trojednoj kraljevini (Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji) kao hrvatskoj državi koja ima neprekidni kontinuitet u povijesti;
- c) *odanost programu o osnivanju i organizaciji hrvatske države*: cjelovite i samostalne hrvatske države na njezinom povijesnom i političkom prostoru;
- d) *odanost i lojalnost hrvatskim političkim i državnim institucijama*, kao što su: hrvatski sabor, banska čast, hrvatska vlada i ministarstvo, unutrašnja uprava, sudstvo, školstvo, županijske skupštine i njezin sustav itd.;
- e) *odanost i lojalnost hrvatskoj političkoj i državnoj zajednici*: teritorijalno i politički cjelovitoj Trojednoj kraljevini kao samostalnoj političkoj zajednici i kao hrvatskoj državi koja bi obuhvatila sve hrvatske pokrajine;
- f) *odanost i lojalnost hrvatskom političkom i državnom teritoriju*: koji obuhvaća (unutar Trojedne kraljevine) sve hrvatske pokrajine;
- g) *odanost i lojalnost kulturnim vrijednostima*: cjelokupnoj hrvatskoj kulturnoj tradiciji i ujedno novim kulturnim nacionalnim vrijednostima;
- h) *odanost i lojalnost hrvatskom jeziku (tradiciji) i suvremenom književnom jeziku* na kojem nastaje nova suvremena književnost, znanost i obrazovanje;
- i) *odanost i lojalnost hrvatskom političkom i socijalnom pokretu*: njegovoj organizaciji, njegovim ciljevima i vrijednostima koje stvara;
- j) *odanost i lojalnost organizaciji političke, državne, kulturne i privredne zajednice hrvatskog naroda, njezinoj modernizaciji i napretku*;
- k) kao *hrvatska država* (preko odanosti i lojalnosti programu hrvatske države) i kao *hrvatska nacija* (preko odanosti i lojalnosti nacionalnim vrijednostima);
- l) *odanost i lojalnost sredini u kojoj žive*: odanost organizaciji i cjelokupnom životu u hrvatskoj sredini (unutar Trojedne kraljevine) u kojoj žive, rade i javno djeluju, te izvršavanje javnih obveza i dužnosti itd.
- m) **Zaključak**. - To su, kako vidimo, mnogostruki identiteti (politički, državni, kulturni, nacionalni, vjerski i drugi) koji su bili izrazite životne orijentacije, jer su utemeljeni na zbilji i suvremenike su poticali na javnu djelatnost u konkretnoj sredini. I obrnuto, budući da su djelovali u konkretnoj životnoj sredini, unutar Trojedne kraljevine, koja je posjedovala trajne vrijednosti (političku, državnu, državnojpravnu i kulturnu tradiciju, unutrašnju upravu, institucije, teritorij, sudstvo, školstvo itd.) čiji je nositelj bio hrvatski narod, suvremenici su polazili od identiteta utemeljenih na zbilji. Štoviše, iako se, kao kompleksni i složeni identiteti, koji govore o povijesnim pojavama i procesima, i sami nalaze u procesu stalnih promjena, i zato ih često nije lako upoznati, ipak se upravo na njima izgrađuju nacionalne osnovice (kulturne, političke, državne, pri-

vredne, društvene, obrazovne itd.) na kojima je nastala i razvila se organizacija *hrvatske nacionalne zajednice* i izgradila moderna *hrvatska nacija*, te oblikovao *hrvatski nacionalni identitet*, ali i različiti oblici nacionalnih sentimentata i nacionalne svijesti.

II. Opće slavenski identitet – koji se u hrvatskoj sredini očitovao kao:

- a) uvjerenje o postojanju *slavenskog zajedništva* u davnini (postojanju jezičnih, etričkih, kulturnih i vjerskih osnovica) i *slavenskih rodoslovnih struktura* (jedinstva slavenskog podrijetla, "krvi" i jezika) koje sve slavenske naroda blisko povezuje i daju osnove za suradnju u suvremenosti i budućnosti;
- b) uvjerenje o brojnosti Slavena (pri čemu su često navodili preko 80 milijuna) i naglašavanja njihove teritorijalne i prostorne rasprostranjenosti;
- c) uvjerenje o postojanju solidarnosti svih slavenskih naroda uopće, pri čemu su iskazivali različite ideje o jednom slavenskom narodu, jeziku itd. u čemu se ogledaju i različite ideje o slavenstvu, sveslavenstvu i panslavizmu.
- d) **Zaključak.** – Hrvatski preporoditelji u tom slučaju nisu mogli iskazati odanost ili lojalnost ni jednoj konkretnoj zajedničkoj životnoj vrijednosti koja bi obuhvatila sve slavenske narode, jer su bili svjesni da Slaveni (svi slavenski narodi) nisu imali, niti će to postići, jednu zajedničku državu, jednu političku zajednicu, jedinstveni jezik, jedinstvenu kulturu, vjeru itd. Taj je slavenski identitet (često različitog sadržaja, koji se s vremenom mijenjao) ostao samo na razini ideja i uvjerenja, i nije se pokazao u svojoj životnoj stvarnosti.

III. Južnoslavenski identitet – koji se u hrvatskoj sredini očitovao kao:

- a) uvjerenje o trajnom postojanju ne samo slavenskog zajedništva i slavenskih rodoslovnih struktura uopće nego i napose južnoslavenskog zajedništva;
- b) uvjerenje (i/ili ideja) o solidarnosti i međusobnoj suradnji južnoslavenskih naroda i ujedno uvjerenje da će se ta suradnja postići u budućnosti;
- c) uvjerenje (i/ili ideja) o mogućnosti stvaranja novih zajedničkih kulturnih osnovica (na području novog književnog jezika, književnosti i kulture) oko kojih bi se u budućnosti udružili svi južnoslavenski narodi;
- d) ideja o stvaranju političkog programa o udruživanju južnoslavenskih naroda; prvi takav politički program nastao je za revolucije 1848.-49. godine (o udruživanju ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom unutar Habsburške Monarhije).
- e) **Zaključak.** – Hrvatski preporoditelji u tom slučaju nisu mogli iskazati odanost ili lojalnost ni jednoj konkretnoj životnoj vrijednosti, jer te vrijednosti u zbilji nisu posto-

jale; prema njihovoj ideji, te bi posve nove vrijednosti morali stvarati svi južnoslavenski narodi. Međutim, na tom području (stvaranja i organizacije svima njima zajedničke kulture, književnog jezika, političkog sustava, zajedničke privrede, zajedničkih institucija itd.) nisu učinili ništa konkretno, niti su to mogli. Zato se u zbilji nije mogla pojaviti homogena južnoslavenska etnija niti se na njoj, kao životnoj zajednici, mogao izgraditi južnoslavenski identitet. Postojao je samo kao ideja i kroz ideologiju.

IV. Ilirski i slovinski identitet – koji se u hrvatskoj sredini očitovao kao:

- a) ideja o solidarnosti i suradnji južnoslavenskih naroda;
- b) uvjerenje da svi južnoslavenski narodi potječu i od antičkih Ilira;
- c) sve one ideje i osnove koje su navodili i za južnoslavenski identitet.
- d) **Zaključak.** – Kao u slučaju južnoslavenskog identiteta, ni sada se u zbilji nije pojavila homogena ilirska i/ili slovinska etnija. Zato se nije mogao izgraditi ni ilirski identitet utemeljen u zbilji. Postojao je samo kao ideja.

V. Patriotski identitet – koji su, mnoge generacije, iskazivali na tri razine:

- a) identitet s Trojednom kraljevinom (Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom) kao užom domovinom, kao hrvatskom političkom zajednicom i državom;
- b) identitet s ugarskom krunom kao zajedničkim kraljevstvom;
- c) identitet s Habsburškom monarhijom kao zajedničkom državom.

VI. Regionalni identitet – koji se u hrvatskoj sredini očitovao kao:

- a) uvjerenje o pripadnosti pojedinim hrvatskim pokrajinama;
- b) uvjerenje o pripadnosti pojedinim regijama unutar hrvatskog prostora;
- c) uvjerenje o pripadnosti pojedinim hrvatskim gradovima i naseljima.
- d) **Zaključak.** – Ni jedan taj regionalni i/ili pokrajinski identitet nije imao, niti je to mogao, obilježje nacionalnog identiteta. Zato jer ni jedna hrvatska regija ili pokrajina, sama za sebe, nije imala takvu organizaciju i vrijednosti koja bi preuzela integracijsku ulogu i okupila oko sebe cjelokupni hrvatski prostor.

VII. Socijalni identitet – koji se očitovao preko pripadnosti:

- a) određenoj društvenoj sredini (urbanoj, ruralnoj, plemstvu itd.) i
- b) određenoj društvenoj ili interesnoj grupi (političkoj, ekonomskoj, kulturnoj).

VIII. Društveni identitet - koji se očitovao preko pripadnosti:

- a) određenom društvenom sistemu u kojem žive i
- b) određenom totalitetu društvenih odnosa, a to je cjelina društvenih pojava.

IX. Vjerski identitet – koji se očitovao preko pripadnosti:

- a) određenoj vjeri (kršćanstvu, katoličanstvu, pravoslavlju i dr.) i
- b) određenoj vjerskoj zajednici (npr. katoličkoj ili pravoslavnoj crkvi i dr.).

X. Kulturni identitet – koji je nastajao njihovim prihvaćanjem:

- a) određene kulture (europske, katoličke, svjetske itd.);
- b) hrvatske nacionalne kulture i tradicije, te hrvatske kulturne zajednice;
- c) novih sadržaja i oblika kulture koje su sami stvarali.

XI. Identitet Trojedne kraljevine – koji se iskazuje:

- a) kao politička, državna i nacionalna zajednica hrvatskog naroda;
- b) kao *hrvatska politička zajednica* (krajnji cilj hrvatskog nacionalnog pokreta bio je: postizanje teritorijalno cjelovite Trojedne kraljevine);
- c) kao *hrvatska država* (krajnji cilj svih nastojanja tijekom nacionalnog pokreta bio je: postizanje samostalne i nezavisne ujedinjene Hrvatske);
- d) u njezinim zasebnim vrijednostima: kulturnim, političkim, pravnim itd.
- e) u organizaciji javnoga života: uprave, sudstva, školstva, privrede itd.
- f) kroz njezin teritorij (etnički, politički, državni, društveni);
- g) putem njezinih javnih institucija: hrvatskog sabora, vlade, županija itd.
- h) u organizaciji hrvatskog političkog i socijalnog pokreta itd.

XII. Etnički identitet u Trojednoj kraljevini – koji se pojavljuje na dvije razine:

- a) identiteta na razini etničkih sentimentata i/ili etničke svijesti, a iskazuju ih pripadnici ovih etničkih zajednica i grupa u hrvatskim pokrajinama: srpske, češke, slovačke, slovenske, mađarske, talijanske, židovske i njemačke;
- b) identiteta etničkih zajednica putem njihovih organizacija, kulture, vjere i temeljnih vrijednosti koje, sve zajedno, tvore njihov zasebni identitet.

To su samo neki od oblika i sadržaja identiteta u Hrvatskoj. S tim da još uvijek nismo iscrpili sve oblike etničkoga, nacionalnoga, kulturnoga i vjerskoga identiteta. Svi se ti identiteti (na razini zbilje i na razini doživljaja te zbilje, tj. na razini sentimentata) stalno mijenjaju. Identitet određene pojave / procesa, koje smo uzeli za primjer, teško je zbog svojih stal-

nih promjena istraživati. Svu složenost tih problema pokazuju ovi primjeri identiteta, koje smo ovdje donijeli na osnovu pomnih istraživanja. Da bismo naime mogli istražiti etnički ili nacionalni identitet, njihovu pojavu i razvoj, moramo upoznati njihov sadržaj i njihove osnove na kojima su utemeljeni. Ali istovremeno sve to valja istraživati na dvije razine: prvo, na razini identiteta i etničkih zajednica i narodnih zajednica i nacionalnih zajednica (modernih nacija) koje su organizirane i postoje u zbilji i, drugo, na razini etničkog i nacionalnog identiteta koji pojedinci i etničke grupe iskazuju putem sentimentata, tj. na razini etničke i nacionalne svijesti.

Tada je lako otkriti koja je etnička zajednica u određenoj sredini dominantna i koja se organizirala kao nacionalna zajednica: to je ona koja je brojčano najveća i koja se u potpunosti organizirala i identificirala sa temeljnim vrijednostima povijesne zajednice. U našem primjeru vidjeli smo da je od svih tih identiteta, koji su se očitovali u Trojednoj kraljevini, samo hrvatski identitet bio utemeljen na konkretnim vrijednostima, da je to u stvari bio identitet konkretne zajednice i konkretnih i stvarnih vrijednosti, zapravo da je to bio nacionalni identitet, identitet Hrvata i hrvatskog naroda. Za tim je identitetom u svojim istraživanjima tragao T. Smičiklas. Pokazao je to na temelju proučavanja pojave i razvoja hrvatskog naroda, organizacije njegove narodne zajednice od doseljenja do sredine 19. stoljeća. Time je u potpunosti i zauvijek dokazao hrvatski identitet: identitet Hrvata i hrvatskog naroda u povijesti.

e) Traganje za hrvatskim identitetom. – Vidjeli smo kako je T. Smičiklas već za vrijeme studija povijesti u Beču istakao "hrvatstvo" kao osnovu na kojoj suvremenici i hrvatski narod u cjelini moraju utemeljiti svoj identitet. Bio je to početak njegova sustavnog traganja za hrvatskim nacionalnim identitetom, za identitetom Hrvata (kao etnonimom) i hrvatskog naroda (kao narodne zajednice) tijekom duge povijesti.

Početak 1868. godine, prilikom pokušaja da se osnuje zajedničko studentsko društvo, koje bi okupilo studente iz svih južnoslavenskih zemalja, I. Kršnjavi je, kako smo upoznali, predložio neka hrvatski studenti napuste svoje društvo "Velebit", i time hrvatsko ime tog studentskog društva, te se uključe u srpsko društvo "Zora" i prihvate srpsko ime tog društva kao zajedničko svima njima. Tadija Smičiklas se tome odlučno suprotstavio. Tada je, na sastanku društva "Velebit", uz nazočnost mnogih hrvatskih studenata, zahtijevao da se "hrvatski naziv" studentskog društva "ne miješa sa srpstvom" (sa srpskim društvom "Zora"), "jer je hrvatstvo osnova svih naših historijskih i javnih prava". Tražio je dakle da se u svim oblicima očuva hrvatsko ime i identitet hrvatskog naroda. Taj je prijedlog T. Smičiklasa prihvatila većina hrvatskih studenata. Prihvatili su hrvatsko ime i "hrvatstvo" kao osnovicu na kojoj hrvatski narod, na cjelokupnom njegovom prostoru, temelji svoja "historijska i javna prava". Na tom dakle historijskom pravu (na hrvatskoj političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji) i na javnom pravu, tj. na hrvatskoj pravnoj tradiciji i organizaciji uopće, hrvatski narod temelji svoju individualnost, svoje hrvatsko ime i svoje pravo na slobodu, cjelovitost i samostalnost u prošlosti i suvremenosti.

Bio je to veliki pomak u odnosu na stariji naraštaj. Ovdje ukratko o tome. Hrvatska omladina, studenti u Beču i Pragu, te srednjoškolci u Zagrebu – okupljeni oko L. Mrazovića, I. Zahara, T. Smičiklasa, I. Kostrenčića, P. Tomića, B. Štiglića, V. Bratelja, M. Kendjelića i drugih – zagovarali su politiku hrvatske *Narodne stranke*, i hrvatski nacionalni program i ideju o južnoslavenskoj solidarnosti, ali su bili u nekoj vrsti opozicije prema svojim “očevima”, prema starijem naraštaju. Sve ih je okupljao Lacko Mrazović, sin Matije Mrazovića, vođe *Narodne stranke*. L. Mrazović je preko svog oca bio upućen u politiku *Narodne stranke*, pa i u njezinu tajnu jugoslavensku politiku iz 1866./67. godine. L. Mrazović je najprije studirao u Pragu, a zatim u Beču gdje se družio sa T. Smičiklasom, I. Kostrenčićem, I. Zaharom, P. Tomićem i drugim hrvatskim studentima. Za vrijeme studija u Pragu (1867.-68. god.) dopisivao se sa studentima u Beču i zagrebačkim srednjoškolicima. Hrvatski studenti sukobijavali su se od 1867. do 1870. godine u Beču, Grazu i Pragu sa srpskim studentima koji su prihvatili i širili velikosrpsku koncepciju i vrlo otvoreno negirali hrvatsko nacionalno ime. Tome su se suprotstavili hrvatski studenti u Beču i Pragu. Nisu odbacili ideju o južnoslavenskoj solidarnosti, ali su prije svega isticali hrvatstvo kao nacionalno ime cjelokupnog hrvatskog naroda i time hrvatsku nacionalnu individualnost. Držali su da se hrvatski narod najprije treba nacionalno i politički konstituirati, i to na temelju vlastitih pravnih i političkih vrijednosti, unutar samostalne hrvatske države, a tek zatim može pregovarati o savezima s drugim narodima, pa i sa slavenskim.³³

To je gledište u potpunosti slijedio i T. Smičiklas. Polazio je tada i kasnije od “hrvatstva” kao nacionalnog imena hrvatskog naroda i time hrvatskog nacionalnoga, političkog i kulturnog identiteta. To je gledište zastupao i nakon što je diplomirao i vratio se u Hrvatsku. Štoviše, na tome sada sustavno radi. O tome piše i sa više istomišljenika poduzima konkretne korake u tom cilju.

Dva su njegova istupa u javnosti, nakon dolaska u Hrvatsku, pokazala da se tom cilju kari posve posvetiti. Prvo, Tadija Smičiklas je, kao srednjoškolski profesor, već školske godine 1871./72. objavio studiju (“*Prve dve dobe hrvatske književnosti. Nekoje historijsko-genetičke misli*”)³⁴ u kojoj je izložio neke svoje osnovne misli o kulturnom identitetu Hrvata i hrvatskog naroda tijekom cjelokupne njegove povijesti. U toj je raspravi najavio svoj plan rada i svoje ocjene o položaju hrvatskog naroda. Drugo, kratko vrijeme nakon dolaska u Hrvatsku, T. Smičiklas i I. Kostrenčić, koji je postao ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, okupili su brojne pristaše, koji sebe nazivaju “reformatorima”, i pokrenuli javnu raspravu (1) o promjeni imena društva “Matica ilirske” (bilo je to javno napuštanje ilirskog imena) s prijedlogom da se prihvati ime “Matica Hrvatska” i (2) o novoj organizaciji “Matica Hrvatske” koja bi više utjecala na razvoj hrvatske književnosti i kulture u Hrvatskoj uopće. To im je, kako je poznato, posve uspjelo već 1874. godine.³⁵

³³ Usp. o tome: Korunić, *Jugoslavenska ideologija*, str. 357-367.

³⁴ T. Smičiklas, *Prve dve dobe hrvatske književnosti. Nekoje historijsko-genetičke misli, Program kraljevske velike gimnazije riječke*, Rijeka 1871./72., str. 3-15.

³⁵ Usp. o tome: T. Smičiklas i F. Marković, *Matica Hrvatska od godine 1842. do godine 1892., Spomenknjiga*, Zagreb 1892.

Upoznajmo najprije njegove misli o identitetu hrvatskog naroda koje je iznio u toj studiji. Smičiklas u toj studiji raspravlja o kulturnoj povijesti hrvatskog naroda. Međutim, on pojam kulture shvaća daleko šire: kao "literarnu historiju" uopće, kao književnost, kao običajno pravo i pravo uopće, kao katoličanstvo i katoličku kulturu, kao političke i državne ideje, politički i državni "život", kao društvo, kao razdoblje feudalizma, ali i kao sudbinu naroda, njegov položaj i kao razvoj civilizacije uopće.

U tom radu, raspravljajući o "literarnoj historiji" hrvatskog naroda, o njegovoj kulturnoj i društvenoj povijesti uopće od najstarijih vremena do suvremenosti, Tadija Smičiklas uzima ove hrvatske nazive koji, po njemu, definiraju zasebnost i identitet hrvatskog naroda u povijesti: 1) "ime hërvatsko" (kao naziv hrvatske etnije oko koje se okuplja većina stanovništva na širem etničkom prostoru); 2) *Hrvat* i *Hrvati* ("Hërvat" i "Hërvati") kao etnonim, tj. kao ime kojim označuje hrvatsku etniju; 3) *hrvatski narod* ("narod hërvatski" i "Hërvati") kao višeznačni pojam kojim definira (a) hrvatsku etniju, (b) hrvatski narod kao ukupno stanovništvo na hrvatskoj zemlji i unutar hrvatskog kraljevstva, te (c) zajednicu hrvatskog naroda koja je povezana osjećajem zajedništva, tradicije, povijesti, jezika, pripadnosti slavenskoj i kršćanskoj kulturi itd.; 4) *hrvatski jezik* ("jezik hërvatski") kao zasebni jezik kojim govori hrvatski narod i kao književni jezik tog naroda; 5) *hrvatska država* ("dëržava hërvatska", "Hërvatska") kao zasebna i samostalna država hrvatskog naroda koja je osnovana već u srednjem vijeku i stoga ima svoju tradiciju utemeljenu u povijesti; 6) *hrvatska kraljevina* ("hërvatska kraljevina", "Kraljevina Hërvatska", "Hërvatska") kao zasebno i samostalno hrvatsko kraljevstvo; 7) "*hrvatska knjiga*" ("hërvatske knjige" i "knjiga" u Hrvatskoj) kao književnost i kultura uopće. Sve te pojmove, koje promatra u njihovom neprekidnom razvoju, koji pokazuju identitet hrvatskog naroda, Smičiklas koristi u svim svojim znanstvenim radovima.

Za Smičiklasa, već "od prvih vjekova" hrvatske povijesti, pojmovi: *hrvatsko ime*, *Hrvat* (kao etnonim) i *hrvatski narod* (kao etnija, tj. kao šira hrvatska narodna zajednica utemeljena u povijesti) nisu upitni. Hrvati i hrvatski narod prema tome od samog početka svoje povijesti imaju svoj jasan identitet utemeljen na "hrvatstvu" i "imenu hërvatskom". Ali mu je jasno i to da su (1) Hrvati slavenskog podrijetla, da su u novu postojbinu "donijeli sa sobom sve osobine slavenskog života" i (2) da su Hrvati bili bliski sa Srbima s kojima su u davнини činili "narod hërvatsko-sërbski". Štoviše, jasno mu je i to da je hrvatski narod "razkomadan od përvih vekovah svoje povësti". Kako je riješio taj problem: slavensko podrijetlo Hrvata i hrvatsko-srpski?

Prvo, Smičiklas je uvjeren da je hrvatski narod slavenskog porijekla: "Narod hërvatski ogranak je velikoga naroda slavenskog". Međutim, stjecajem povijesnih prilika, hrvatski narod je dospio na rubni prostor slavenskog svijeta ("sudbinom svojom dospio je na okrajak slavenskoga svëta"). Zadržao je slavenske osobine (tj. "osebina slavenskoga života"), ali su one oslabile pod snažnim utjecajem europske kulture. To je imalo pozitivne i negativne posljedice u razvoju zasebnog života. Na daljnju sudbinu hrvatskog naroda, na oblikovanje njegova identiteta od doseljenja "u zapadni Illyrik", u odnosu na slavenski

svijet, utjecao je ovaj europski sustav: zapadnoeuropska državna ideja i državni život, tj. izgradnja i organizacija države utemeljena na "narodnom životu", izgradnja dakle zasebne narodne države, zatim sustav europske kulture ("latinizam"), feudalno društvo (feudalizam) i feudalni pravni sustav, kršćanstvo, katolička crkva i kršćanska kultura. S tim da je kršćanstvo napose snažno utjecalo na razvoj države, državnoga i političkog života i na sustav kulture kod svih europskih naroda pa dakako i kod hrvatskog naroda: "Ima još jedna jača moć, koja je dala pravac državnomu i narodnomu životu svih evropejskih naroda, a to je *kršćanstvo*. Njime počimlje državni i kulturni život evropejskih naroda; ono im je dalo posvećene kraljeve i Bogu ugodne prosvětitelje."

Drugo, kada je riječ o odnosu između Hrvata i Srba, kako u prošlosti tako i u suvremenosti, Smičiklas je uvjeren da su to dva naroda koji su od doseljavanja bili pod različitim utjecajima. I Hrvati i Srbi "naseliše Illyrik", međutim: "Hěrvati naseliše se u zapadni Illyrik, a Sěrbi u istočni". Od tada, od doseljavanja dalje, dijele ih posebni utjecaji i stoga posebna povijest i posebni kulturni utjecaji, a to znači i izgradnja zasebnih narodnih kultura. Srbi su pod utjecajem istoka, a Hrvati pod utjecajem zapada, tako da "ne možeš govoriti o jednoj historiji, ne možeš niti o jednoj kulturi": "historija je razsěkla narod hěrvatsko-sěrbški, mač joj okovan hiljadugodišnjim razprom med gěrckim i rimskim světom, a děržalo joj prispělo věrskim fanatizmom." Iako identitet hrvatskog naroda (hrvatsko ime, hrvatska politička i državna tradicija, hrvatski jezik, hrvatska kultura itd.), u odnosu na srpski narod, nije upitan, Smičiklas ipak drži da su se Hrvati i Srbi, naročito nakon prodora Turaka i seobe naroda koju su turska osvajanja prouzročila, toliko međusobno izmiješali u Bosni i Dalmaciji da je teško odrediti etničke granice među njima.

Treće, "raskomadanosť" hrvatskog naroda - a to je stanje koje traje od gubitka samostalnosti hrvatske države - okupit će ponovno u suvremenosti "hrvatško ime", tj. hrvatski nacionalni identitet (hrvatska politička i državna tradicija, hrvatski jezik i kultura, hrvatsko historijsko i javno pravo itd.) i organizacija javnoga života.

Kulturni, politički i državni identitet hrvatskog naroda, tj. izgradnju njegove "narodne individualnosti", Smičiklas promatra u odnosu na druge etnije i narode unutar uže i šire regije, a napose u odnosu na one narode koji su odredili njegovu sudbinu: "Hěrvati stoje prema Nemcu, Italijanu i Magjaru". Iako je hrvatski narod očuvao svoje "ime hervatsko" (koje je "sačuvano" u jeziku, državnoj tradiciji, tj. i "genetički" i "državno") ipak se "prema tuđim narodima predstaviše svojim širim imenom": slavenskim, slovinskim i ilirskim. Ali time svoj identitet (hrvatsko ime i narodnu individualnost) nije gubio, jer je hrvatski narod slavenskog podrijetla.

Snagu hrvatskog naroda, očuvanje njegova jedinstva i cjelovitosti, tj. očuvanje njegova identiteta slabili su: feudalizam (jer ga je razbijao teritorijalno i pokrajinski), latinizam (jer je kočio razvoj hrvatskog narodnog jezika i narodne književnosti), vjerski fanatizam i prihvaćanje slavenskog imena. To ipak nije hrvatski narod i njegovu "narodnu individualnost" skršilo: "Da je bilo pověsti na volju, narod bi se hervatski bio morao raztočiti, ali u njem počiva snaga kolosa slavenskoga i po jeziku i po običajih i po prvoj prosvěti". Hrvatski narod, koji je slavenskog podrijetla, upravo u slavenstvu nalazi izvor svog hrvat-

skog identiteta. Štoviše, najveći polet i razvoj hrvatske svijesti, njezine moći i sposobnosti ("oduševljena duha hrvatskoga") nastaje tijekom povijesti onda kada je hrvatski narod osjetio da je dio slavenskog svijeta, da je dio "genija slavenskoga": "najsajnije su epohe oduševljena duha hrvatskoga kad je oćutio da je čest genija slavenskoga". Prvi takav izraz u povijesti je "veličanstvena borba svećenstva i naroda hrvatskoga za svoju (slavensku) službu božju", nastavlja se preko dubrovačke književnosti, humanizma, preko Gundulića, Križanića, Kačića sve do protestantskih književnika, hrvatskih književnika u 17. i 18. stoljeću i književne djelatnosti ilirskog pokreta u 19. stoljeću, koji je u cjelini "odisao patriotizmom": "Svim ovim najuznositijim časovima našega literarnoga života dala je polet misao slavenska. Duh slavenski čini narod hrvatski pasivno jak, da se je mogao oduprėti nesmiljenoj raztvornoj pověsti."

Lako je zamijetiti da je Smičiklas etnički i/ili nacionalni identitet, tj. izgradnju i razvoj "narodne individualnosti", promatrao kao neprekidni proces. Po tome je bio veoma napredan. Dokazivao je da ukoliko se pojedini narod ne razvija, ukoliko ne obnavlja svoje vrijednosti i ne napreduje, on nužno izumire i nestaje u povijesti. Tu središnju tezu nalazimo u svim njegovim radovima. To je gledište primijenio i na povijest hrvatskog naroda. Hrvati su svoj identitet stekli, nakon doseljenja u novu postojbinu, kroz organizaciju i izgradnju hrvatske države (Kraljevine Hrvatske), na temeljima slavenskog/hrvatskog običajnog prava i običaja, pod utjecajem kršćanstva i kršćanske kulture. Međutim, nakon što je hrvatski narod izgubio samostalnost, daljnji razvoj njegove "narodne individualnosti", sve do 19. stoljeća, ovisio je o utjecajima koje je primao iz Europe i o njegovoj sposobnosti da se organizira i razvija, te samostalno izgrađuje sve one vrijednosti (kulturne, političke, pravne i državne) koje će ga održati i ujediniti sve njegove segmente u veću cjelinu.

Prema tome, najvažniji činitelji koji utječu na razvoj jednog naroda i njegove "narodne individualnosti", koji neprekidno izgrađuju njegov identitet, jest njegova unutarnja organizacija, neprekidni razvoj (jer, kako će istaći u svojoj knjizi *Poviest Hrvatska*, "gdje neima razvitka neima niti povijesti")³⁶ i smisljena djelatnost ljudi, napose na području kulture, jezika, književnosti, političkog i državnog sustava itd. Smatrao je međutim da se tek njegovoj generaciji otvaraju svestrane mogućnosti da organizacijski i djelatno utječu na opći razvoj hrvatskog naroda. U tom je pogledu, kako je rečeno, nastojao utjecati na bolju organizaciju ključnih kulturnih institucija u Hrvatskoj. T. Smičiklas i I. Kostrenčić su okupili svoje pristaše i reformirali "Maticu ilirsku". Reformatori su joj dali ime "hrvatska". O tome je Smičiklas, u ime svojih prijatelja "reformatora", nakon prihvaćanja pravila društva "Mati-ce Hrvatske" 1874. godine pisao: "Niti imena ne ostavismo Matici, pokopasmo i zadnji još ostatak imena ilirskoga. Zašto to učinismo? Priznajemo *imenu ilirskomu*, da je prije trideset godina bilo kao narodno, još i više, jer je potrgana uđa naroda sklapao u jedno živo tijelo; priznajemo, da je s imenom ilirskim poraslo najljepše i najzanosnije doba hrvatske povijesti. Ali sav je narod to ime pokopao, pak mu ni mi ne mogosmo sada istom novi hram

³⁶ T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, dio prvi, Zagreb 1882., str. 42.

graditi. Ime je *hrvatsko* jače, ono zove Hrvata pod narodnu zastavu, ono promiče svu svijest narodu, ono se glasno javlja svakim dahom narodnim. Suvišno bi malne bilo duljiti govor o njegovom pravu na staru Maticu ilirsku.”³⁷

Tu je T. Smičiklas posve jasan u određenju hrvatskog nacionalnog identiteta. Pod vodstvom T. Smičiklasa i I. Kostrenčića “Matica Hrvatska” je, uz Akademiju znanosti i umjetnosti, imala važnu ulogu u razvoju hrvatske književnosti i kulture uopće. O tome je 1892. godine Smičiklas zaključio: “Ovako je započeo novi život (Matice Hrvatske). Trebalo je međutim brižno raditi oko toga, da se osnuje stalan rad, da se učine osnove za više godina, da se prema velikim potrebama knjige hrvatske upotrebe sve književne snage našega naroda. Trebalo je razoriti ono nepovjerenje u Maticu, koje je bilo prevladalo i među boljim ljudima. ‘Čemu se trudite’ – doviknuo mi je jedan književnik 1875. godine – ‘ovo je mrtvo i ne da se dovesti novom životu’. Ja i moji prijatelji vjerovasmu u svijest inteligentnih Hrvata, vjerovasmu da ima srednja klasa Hrvata, koja je potrebna i žedna napitka iz čistoga vrela knjige hrvatske. Vjerovasmu i ne prevarismo se.”³⁸

f) Podrijetlo i identitet “Hrvata i hrvatskog naroda”. – *Matica Hrvatska* je, pod vodstvom spomenutih “reformatora”, donijela plan o objavljivanju pregleda povijesti hrvatskog naroda, čime je ponovo potakla istraživanje hrvatske povijesti, ali sada s drugčijega gledišta: patriotskog i hrvatskog, koje valja utemeljiti na znanosti. U tom je smislu *Matica* “raspisala nagradu” za radove iz hrvatske povijesti. Taj je plan poticao istraživanje tri područja hrvatske povijesti: prvo, istraživanje cjelokupne hrvatske povijesti u kojoj valja prikazati podrijetlo Hrvata i hrvatskog naroda tijekom njegove duge povijesti i to dakako sa stajališta hrvatstva, tj. hrvatskog nacionalnog identiteta, što je s metodološkoga gledišta bilo nešto posve novo; drugo, istraživanje “zemljopisa Hrvatske” u kojem bi se prikazale sve “zemlje u kojima stanuju Hrvati i njihovi najbliži srodnici” i, treće, objavljivanje životopisa uglednih Hrvata. Taj je plan do kraja 19. stoljeća *Matica Hrvatska* većim dijelom ostvarila.³⁹

Upravo je T. Smičiklas najviše pridonio takvom istraživanju hrvatske povijesti. To je bio njegov plan koji je u potpunosti ostvario. Tada je, polazeći od tog plana (o izdavanju hrvatske povijesti s gledišta identiteta Hrvata i hrvatskog naroda) koji je prihvatila *Matica Hrvatska* pod njegovim utjecajem, veoma intenzivno istraživao i pisao povijest hrvatskog naroda. Bio je to veoma zahtjevan i predan rad. Nije imao mnogo predradnji i dovoljno rasprava na koje bi se oslonio. A i tamo gdje je imao, krenuo je samostalnim putem. Rukopis o povijesti hrvatskog naroda predao je *Matici Hrvatskoj*, koja je 1879. i 1882. godine izdala njegovu *Poviest Hrvatske*.⁴⁰

³⁷ T. Smičiklas, *Vienac*, br. 30, 1874., 461-2; Smičiklas i Marković, *Matica Hrvatska*, str. 33-45.

³⁸ Smičiklas i Marković, *Matica Hrvatska*, str. 45.

³⁹ Usp. o tome: Smičiklas i Marković, *Matica Hrvatska*.

⁴⁰ *Poviest Hrvatska*. Po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio drugi. Od 1526-1848. U Zagrebu 1879. (496 str.) i *Poviest Hrvatska*. Po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio prvi. Od najstarijih vremena do godine 1526. U Zagrebu 1882. (724 str.) Naklada “Matice Hrvatske”.

To je prva cjelovita sinteza povijesti hrvatskog naroda, pisana na izvorima i s gledišta hrvatstva, tj. s gledišta etničkoga ili nacionalnog identiteta Hrvata i hrvatskog naroda. Tu je prema tome sintezu hrvatske povijesti prilagodio izdavačkom projektu i koncepciji *Matice Hrvatske* koji su utemeljili spomenuti "reformatori" među kojima je Smičiklas bio veoma aktivan. A osnovni plan *Matice Hrvatske*, koji je u većini ostvaren, bio je da izda knjige o "poznavanju hrvatske zemlje i o povijesti hrvatske". Smičiklas je ispunio tu zadaću. Istražio je i objavio cjelokupnu hrvatsku povijest. U njoj je prikazao podrijetlo Hrvata i hrvatskog naroda od njegovih prvih početaka, od doseljenja u novu postojbinu do sredine 19. stoljeća. Tu je hrvatsku povijest pisao s gledišta hrvatstva, što se tada očito pokazalo kao nužnost (u razdoblju intenzivnog razvoja i organizacije hrvatskog nacionalnog pokreta) i stoga kao potreba da istraži razvoj identiteta Hrvata i hrvatskog naroda tijekom njegove duge povijesti. Pisao je dakle tu povijest s patriotskog i pragmatičkog gledišta, jer je, o tome nema spora, nastojao potaknuti razvoj hrvatske nacionalne svijesti i pokazati trajno postojanje identiteta Hrvata i hrvatskog naroda u povijesti, te dokazati njihov nacionalni identitet (na razini spoznaje, svijesti i sentimentata). To je u potpunosti uspio. Njegova je sinteza hrvatske povijesti bila veoma dobro prihvaćena u hrvatskoj javnosti i uopće u naučnom svijetu, jer je svoja istraživanja utemeljio na povijesnoj znanosti.

Kako je međutim on to uradio s gledišta istraživanja etničkog i/ili nacionalnog identiteta? U nastojanju da istraži cjelovitu hrvatsku povijest, da upozna izgradnju i razvoj hrvatske "narodne individualnosti", tj. istraži hrvatski nacionalni identitet, Smičiklas je tom problemu pristupio s gledišta *etnogeneze* pri čemu je primijenio suvremene metode povijesne znanosti. Smatrao je kako najprije mora istražiti podrijetlo Hrvata (od kuda oni dolaze na ove prostore, kada i tko su oni) i zatim podrijetlo, formiranje i razvoj hrvatskog naroda. Da odgovori na pitanje kada se i kako formirao hrvatski narod, u kojim povijesnim, kulturnim i društvenim uvjetima.

Prema tome, Smičiklas je u svom djelu, raspravljajući o etničkom identitetu Hrvata, nastojao odgovoriti na pitanje: prvo, od kuda potječu Hrvati i kada su se oni iz pradomovine doselili na područje rimske Dalmacije i, drugo, kada i kako je nastao hrvatski narod. I jedan i drugi problem, i podrijetlo Hrvata i izgradnja hrvatskog naroda kao cjelovite narodne zajednice, Smičiklas promatra, kako je rečeno, kao neprekidni proces. To jasno pokazuje. Smatrao je da ukoliko nema razvitka, ukoliko neki narod nema mogućnosti razvitka, tada "narod izumire" i nestaje.

O tome je veoma temeljito raspravljao. Hrvati su, dokazivao je, slavenskog podrijetla. Oni stoga u slavenstvu moraju tražiti svoj izvorni identitet. Ali su ipak krenuli zasebnim putem i tijekom povijesti izgradili zasebnu narodnu individualnost. Na prostor rimske Dalmacije došli su kao različita slavenska plemena i u različitom razdoblju. A zatim su prihvatili zajedničko ime: "To je Hrvat. Kao što je svaki drugi narod od imena svoga pradjeda izvodio svoje narodno ime, tako je i hrvatski."⁴¹ Hrvati su dakle prihvatili kolektivno

⁴¹ T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, dio prvi, Zagreb 1882., str. 92.

ime i uvjerenje o zajedničkim precima. No budući o tome nije imao dovoljno dokumenata, Smičiklas je veću pozornost posvetio istraživanju procesa nastanka i razvoja hrvatskog naroda i izgradnje njegove narodne individualnosti. Tu je izgradnju promatrao kao proces dugoga trajanja u kojem je pratio nastanak, formiranje i izgradnju hrvatskog naroda kroz više stoljeća, tijekom njegove duge povijesti i svestrane organizacije unutar hrvatske države u srednjem vijeku. O tome govore, od 9. stoljeća dalje, brojni povijesni izvori na kojima je Smičiklas pratio razvoj etničkog identiteta Hrvata i hrvatskog naroda.

U svakom slučaju, kada je riječ o njihovoj prapovijesti, Smičiklas je uvjeren da Hrvati nisu došli na prostor rimske Dalmacije (zapadnog Illyrika) kao organizirani i formirani narod, već kao različita slavenska plemena (i kao Slaveni i kao slavenski Hrvati) i u više etapa tijekom duge seobe naroda. Međutim, nakon njihova doseljenja u "zapadni Illyrik" nastaju velike etničke promjene. Smičiklas uočava tri usporedna povijesna procesa tijekom izgradnje nove hrvatske etnije, tijekom izgradnje identiteta hrvatskog naroda. Prvo, to je proces stapanja srodnih slavenskih plemena (Slavena i slavenskih Hrvata) tijekom kojeg su prihvatili zajedničko hrvatsko ime. Drugo, na tom prostoru Hrvati su zatekli starosjedišce. S tim su se antičkim stanovništvom (sa starosjediocima) Slaveni i slavenski Hrvati stopili i izmiješali, te, zadržavajući svoju izvornu slavensku kulturu (običaje, običajno pravo, jezik itd.), jednim dijelom prihvatili i kulturu starosjedilaca. Treće, uz taj proces asimilacije i simbioze različitih skupina Slavena, slavenskih Hrvata i ne-Slavena, i simbioze dviju kultura (slavenske i antičke) istovremeno je tekao proces, pod utjecajem zapadne kršćanske kulture i ideje države, izgradnje nove hrvatske države, hrvatske kulture i hrvatskog kraljevstva i ujedno izgradnje identiteta hrvatskog naroda.

Sve te procese, koje je izložio na mnogim stranicama, iskazao je ovim riječima: "Ime kraljevstvu već u devetom vieku u latinskoj listini dolazi: *regnum Chroatorum* (kraljevstvo Hrvata), a poslije imade i *Chroacia*, a najobičnije *Chroacie et Dalmatie regnum* (Hrvatske i Dalmacije kraljevstvo). Samo jedan hrvatski pisari spomenik imademo, gdje se piše na kamenu: *Zvonimir kralj hrvatski*'. Sigurno je, da je i kralj i narod nazivao svojim jezikom: 'kraljevstvo hrvatsko'. Tuđi narodi rado su nazivali našu zemlju *Sclavonia*, a odatle je i postalo ime jednom dielu kraljevstva, koji je s tuđinstvom najjače opasan bio. Tuđinci su veoma rado cijeloj državi i ime *Dalmacija* nadavali, jer im je bio jošte spomen imena nekadašnje rimske pokrajine, a čuvalo se je to ime jošte u gradovih Dalmacije. Tako su se uz 'kraljevstvo hrvatsko', uz jedino narodno nazivanje, već u ovo davno vrijeme navezala jošte dva imena na čudan način, i dobila su poslije svoje zemljopisno znamenovanje. *Granice kraljevstva* vidjesmo da su se dosta mienjale. (...) Narod, koji je podigao ovo kraljevstvo, bio je dakako hrvatski. S kršćanstvom i državnim životom promienila se je znamenita ona slika njegovoga vanjskoga života, koju oslikasmo malo prije, kada mu je jošte vjera poganska posvećivala sve važnije sgrade života. Sada već imademo pred sobom narod, koji je osnovao i do snage doveo kršćanski uredjenu državu, koji je svoju osebujnu narodnu prosvjetu u liepi cviet doveo."⁴²

⁴² T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, dio prvi, str. 266-67.

Prema tome, iz tih dalekih veza i odnosa nastao je hrvatski narod koji se organizirao unutar hrvatske države (Hrvatske). O tom narodu od 9. stoljeća dalje govore domaći i strani povijesni izvori. Tada je, prema Smičiklasu, na nekadašnjem prostoru rimske Dalmacije već prisutan organizirani hrvatski narod. Od tada prati neprekidni i svestrani (kulturni, politički, državni, privredni itd.) razvoj hrvatskog naroda (i Hrvata) i organizaciju hrvatske narodne zajednice: svestranu organizaciju i razvoj Hrvatske tijekom njezine duge povijesti. Stoga on u daljnjem tekstu, za sva razdoblja do sredine 19. stoljeća, govori o Hrvatskoj (kao cjelovitoj hrvatskoj državi i njezinom teritoriju), o jedinstvenom hrvatskom narodu (tj. Hrvatima), o hrvatskom jeziku i kulturni kao trajnim vrijednostima, bez obzira na promjene koje su nastale tijekom povijesti. Smičiklasu je dakle jasno da su već u srednjem vijeku, na toj razini razvoja hrvatskog etnosa, nastale velike promjene. Nastao je novo organizirani i formirani hrvatski narod (narod Hrvata, *gens Chroatorum*), kao homogena narodna zajednica, koji se organizirao unutar zasebne političke zajednice (unutar hrvatskog kraljevstva) i hrvatske države. U temeljitoj je analizi dokazao da su nastali novi oblici organizacije cjelokupnog javnog života unutar hrvatske narodne zajednice, unutar Hrvatske i novog hrvatskog kraljevstva: društva, društvenih odnosa, političke zajednice, organizacije države i državnih institucija, organizacije vlasti, uprave, privrede, vjerske zajednice, općina, vojske, naselja itd. Sve su te nove vrijednosti i cjelokupna organizacija Hrvatske, a to znači stalni razvoj hrvatskog naroda, dokazao je Smičiklas, odredile identitet i narodnu individualnost hrvatskog naroda. Pri tome je uočio ove dvije razine hrvatskog nacionalnog identiteta ("narodne osebnosti"):

I. Trajne vrijednosti nacionalnog identiteta, koje je iskazao u ovim oblicima:

- a) *hrvatsko ime i nazivi*: kao hrvatski jezik, hrvatska kultura, hrvatski teritorij, hrvatska država, hrvatsko kraljevstvo, hrvatski narod, hrvatska tradicija itd.;
- b) *ime Hrvat*: etnonim; kao predstavnik hrvatskog naroda; kao kolektivno ime;
- c) *Hrvati*: kao etnonim; hrvatska etnija; kao cjelokupno hrvatsko stanovništvo i kao pojedine grupe ili elita unutar hrvatskog naroda; kao kolektivno ime;
- d) *hrvatski narod (i Hrvati)*: kao hrvatska narodna zajednica trajno utemeljena u povijesti; kao narod koji se izgrađuje, ali je posve formiran već u srednjem vijeku i, budući da se neprekidno razvijao, njegov identitet ostaje trajan;
- e) *Hrvatska*: kao hrvatska država i hrvatska politička zajednica koja, u državno-pravnom pogledu, obuhvaća sve hrvatske pokrajine, kao Trojedna kraljevina;
- f) *hrvatsko kraljevstvo*: kao hrvatska država u srednjem vijeku, a kasnije kao tradicija i pravna vrijednost, te kao pravo na zasebnu hrvatsku krunu;
- g) *hrvatske institucije*: hrvatski sabor; ban hrvatski; hrvatska vlada; unutrašnja uprava; županije; županijske skupštine; pod-župan; veliki župani itd.;
- h) *hrvatska politička, državno-pravna, pravna i kulturna tradicija*, kao vrijednost na kojima hrvatski narod osniva svoju zasebnost utemeljenu u povijesti.

II. Promjenjive vrijednosti nacionalnog identiteta, koje iskazuje u ovim oblicima:

- a) *hrvatski jezik* koji se od srednjeg vijeka trajno mijenja i oblikuje, napose u 19. stoljeću kada se stvara novi književni jezik Hrvata i hrvatskog naroda;
- b) *hrvatska kultura* koju tijekom duge povijesti stvara i izgrađuje hrvatski narod na temeljima slavenske kulture i pod utjecajem europske kulture;
- c) *hrvatska književnost* koju stvara i izgrađuje hrvatski narod;
- d) *hrvatska narodna ideja* koja se razvija od srednjeg vijeka dalje, a napose od kraja 18. stoljeća dalje i tijekom 19. stoljeća;
- e) "*patriotizam naroda hrvatskoga*" koji se neprekidno razvija;
- f) *hrvatski narodni preporod*: "preporod knjige i naroda hrvatskoga"
- g) *hrvatska politika* (tj. politički i državni sustav) koju izgrađuje hrvatski narod tijekom povijesti, na kojoj osniva cjelokupni život unutar narodne zajednice;
- h) *hrvatsko školstvo* koje se napose razvija tijekom 18. i 19. stoljeća;
- i) *hrvatsko gospodarstvo* i cjelokupna privreda itd.

Smičiklas i jednu i drugu razinu nacionalnog identiteta, tj. i trajne i promjenjive vrijednosti koje tvore hrvatski nacionalni identitet, nalazi tijekom hrvatske povijesti: od stvaranja hrvatske države u srednjem vijeku sve do sredine 19. stoljeća. On sve te pojmove (hrvatska imena i nazive) stalno i veoma naglašeno upotrebljava. Na njima (na hrvatstvu kao trajnom i nepromjenjivom identitetu) gradi svoj pogled na povijest hrvatskog naroda, na njegovu organizaciju, izgradnju i razvoj. On prema tome hrvatstvo istovremeno promatra (a) kao trajne vrijednosti, koje tvore nepromjenjivi dio nacionalnog identiteta i ujedno (b) kao promjenjive vrijednosti, koje se izgrađuju i razvijaju i na taj način hrvatskom narodu omogućuju neprekidni razvoj prilagođen vremenu i prostoru i time njegovo trajno održavanje tijekom duge povijesti.

Uz to je istraživao dvije strukturalne razine etničkog identiteta: prvo, pojavu i razvoj etničkih sentimentata, tj. pojavu etničke ili nacionalne svijesti kod Hrvata i hrvatskog naroda, kod pojedinaca i grupa, pojavu dakle individualne ili kolektivne etničke ili nacionalne svijesti i, drugo, identitet hrvatske etnije, tj. identitet hrvatskog naroda i njegove narodne zajednice (sve oblike njezina identiteta: kulturni, politički, državni, privredni, vjerski, unutrašnju upravu, sudstvo, školstvo, pismenost itd.) i to, posve ispravno, preko njegove svestrane organizacije i razvoja tijekom povijesti. Bio je to vrlo moderan pristup istraživanja etničkog i/ili nacionalnog identiteta.

U svakom slučaju, Smičiklas tijekom duge povijesti, od srednjeg vijeka sve do sredine 19. stoljeća, u tim vrijednostima (hrvatstvu i hrvatskom pravu) traži i nalazi hrvatski etnički i/ili nacionalni identitet. Na njima prati i razvitak hrvatskog naroda. U njima otkriva i nalazi: trajni proces razvitka i opstanka hrvatskog naroda, proces stalnih promjena i svestranog razvitka identiteta Hrvata (na razini svijesti, spoznaje i sentimentata) i hrvatskog naroda (na razini organizacije i razvoja narodne zajednice) tijekom duge povijesti. Svojim je djelom (u radovima koje je objavio o hrvatskoj povijesti) dao važne osnovice na kojima

su suvremenici mogli dobiti obavijesti o podrijetlu i razvitku hrvatskog naroda i o hrvatskom nacionalnom identitetu. U svemu je tome imao mjeru. Jer iako je svoju *Poviest Hrvatsku* pisao s patriotskoga gledišta, ipak možemo zaključiti da svoje analize nije temeljio na povijesnom mitu i da ga nije poticao, da povijest nije falsificirao i da nije poticao agresivni nacionalizam. Štoviše, u svojem je djelu dao i osnove i važne obavijesti o odnosu Hrvata i hrvatskog naroda spram drugih naroda na širem prostoru koji ga je okruživao.

Pa ipak, nema sumnje da je za razdoblje 19. stoljeća najveći problem u razvitku hrvatskog nacionalnog identiteta vidio u *ilirstvu*, koji se u Hrvatskoj pojavio tijekom ilirskog pokreta, i zatim u *jugoslavenstvu*. Jer je smatrao da se i jedno i drugo (i ilirstvo i jugoslavenstvo) kod hrvatskog naroda pojavilo i kao zamjena za "narodnu ideju" i da ih je stoga nužno, kako smo vidjeli, zamijeniti sa izvornom narodnom idejom: s hrvatstvom. Zato je, prigodom proslave 50-godišnjice ilirskog pokreta, Smičiklas objavio opsežnu studiju pod naslovom: *Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835. godine*.⁴³ Bila je to uvodna rasprava posvećena "proslavi preporoda knjige i naroda hrvatskoga" u kojoj je T. Smičiklas nastojao "rasvijetliti historijski postanak" 1835. godine, tj. početak hrvatskog narodnog preporoda. To je razdoblje hrvatske povijesti, o kojem raspravlja u toj raspravi, već prikazao unutar šire sinteze.⁴⁴ No ovdje je produbio istraživanje tog razdoblja s gledišta hrvatstva, tj. s gledišta "obrane i razvitka hrvatske narodne ideje" i time dakako "obrane i razvitka" temeljnih vrijednosti na kojima hrvatski narod osniva svoj nacionalni identitet, svoju narodnu individualnost.

Ključni problem vidio je u tome što su hrvatski preporoditelji, od 1835. godine dalje, za vrijeme ilirskog pokreta, prihvatili i širili ilirsku ideju, pa su suvremenici mogli zaključiti kako su preporoditelji zanemarili "obranu i razvitak hrvatske narodne ideje". Ili, upravo zbog toga, da ilirskom pokretu nije prethodio "razvitak hrvatske narodne ideje". Smičiklas u svemu tome nalazi određenu zakonitost povijesnog razvitka. Prvo, on ilirsku i/ili južnoslavensku ideju zapravo promatra kao slavensku ideju u kojoj je sadržana i "hrvatska narodna ideja", jer je hrvatstvo (hrvatsko ime, hrvatska pravna i državnopravna tradicija, hrvatsko kraljevstvo itd.) temeljni identitet hrvatskog naroda od srednjeg vijeka dalje. Drugo, i u toj raspravi (*Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835. godine*) i u sintezi hrvatske povijesti (*Poviest Hrvatska*) Smičiklas je, na temelju povijesnih izvora, pokazao da hrvatskom narodnom preporodu (ilirskom pokretu) svakako prethodi razvoj hrvatskog identiteta (hrvatstva i hrvatske narodne ideje) tijekom duge povijesti i da je prema tome i u samom ilirskom pokretu sadržana "obrana i razvitak hrvatske narodne ideje". Prema tome, hrvatski narod i prije i za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda (ilirskog pokreta) svoj etnički i nacionalni identitet temelji na hrvatstvu koje smo upoznali. Pri tome je isticao da je za održanje jednog naroda u povijesti najvažniji neprekidni njegov razvoj, tj. svestrana organizacija njegove narodne zajednice.

⁴³ *Rad JAZU*, knj. 80, Zagreb 1885.

⁴⁴ T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska, drugi dio*, str. 387-496.

Međutim, promatrajući s gledišta etničkog ili nacionalnog identiteta, Smičiklas je u hrvatskom narodnom preporodu nalazio dvije razine razvitka i općeg napretka: prvo, narodni preporod potiče ubrzani i sveopći razvitak "svetog čuvstva narodnosti" (tj. razvoj nacionalnih sentimentata, nacionalne svijesti i dakako razvoj nacionalnog identiteta kod pojedinaca, grupa i naroda u cjelini) i, drugo, na taj način sveopći razvitak jednog naroda i njegove narodne individualnosti na svim područjima života. Tada se dakle razvija i nacionalna svijest i zbilja: i nacionalni sentimentati (kod pojedinaca, grupa i elite) i narodna zajednica (u zbilji) u cjelini.

Stoga je posve razumljiva njegova ocjena da je tek novo razdoblje, koje dolazi s hrvatskim narodnim preporodom, ponovno "rodilo" Hrvatsku. Upoznajmo na kraju njegove riječi o "preporodu obamrloga naroda" o kojem raspravlja na mnogim mjestima: "Ako filozofi svjetskoga glasa ištu za politički prevrat ne učene već praktične ljude, ako za duhovni prevrat u nauci neištu mnogo rada, već samo velika i epohalna djela sjajnih umnika, za preporod obamrloga naroda moraju postaviti zakon, da su ga jaki (sposobni) izvesti samo mladi oduševljeni ljudi. Tomu su svjedok novi preporoditelji Hrvatske. Neimaju oni brige za veliki imetak, već samo za čast i slavu, neimaju niti razgranjena odlična roda, da im suzpreže život i misli u stare konstitucionalne forme; neima nitko od njih slavne prošlosti, a i mladjana svim jednaka doba, svim zajedno prizivlje slogu, prijateljstvo i bratinstvo. Pjesma predstavlja mladenački dio života jednoga naroda, a njim mladim jest ona najkrasniji dio njihova života, ne samo žar mladosti njihove, već i sjaj velike ideje slavenske daje pjesmi snagu, da od srca u srdce dira, da osvaja mladež i da se njenim pjevanjem prelieva sveto čuvstvo narodnosti u milijun srdaca svoga naroda, da bude jedan svjestan narod. Tako se rodi iznova Hrvatska."⁴⁵

U svakom slučaju, kako smo pokazali, Smičiklas je u svojim radovima o hrvatskoj povijesti dao dobre osnove na kojima su suvremenici mogli odrediti etnički i/ili nacionalni identitet Hrvata i hrvatskog naroda tijekom njegove duge povijesti. Taj je mnogostruki identitet hrvatskog naroda (povijesni, politički, državni, vjerski, kulturni, etnički itd.) još više i zauvijek dokazao i utemeljio u seriji dokumenata (*Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, sv. II-XII) koje je uređivao i izdavao od 1904. do kraja svoga života 1914. godine. Ako sve to imamo na umu, nužno je da hrvatsku povijest i razvoj hrvatske nacije u tom razdoblju motrimo s posve drukčijeg aspekta, s gledišta hrvatskog nacionalnog identiteta.

⁴⁵ T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska, drugi dio*, str. 443-44.

National Identity in the Works of T. Smičiklas: Regarding the Origin of the Croats and the Croatian People

Summary

In this article the author discusses Croatian national identity as presented in the works of Tadija Smičiklas and the influence of his ideas on contemporaries. In the first part of the article, the author discusses the concept of identity in general, ethnic and national identity in Croatia in the nineteenth century, and the current state of its research in Croatian scholarship.

Tadija Smičiklas, as a Croatian intellectual and historian who wrote about the history of the Croatian people, profoundly analysed the process of creation of their national identity in his works. As early as the time of his studies at the University of Vienna (1865-1869) Smičiklas pointed to *Jurvatstvo* (the Croatian name and the specific rights of the people) as a value on which the Croatian people must base their national identity. This was the beginning of his systematic research of the Croatian national identity, the identity of Croats (as an ethnonym) and of the Croatian people (as a compact national community) during their long history. He particularly stressed these concepts in his synthesis of Croatian history, and in many other studies in which he searched for the identity and individuality of the Croats and the Croatian people. This had a particular influence also on his work as editor of historical sources, most notably in his principal work in this field, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*.

While discussing the cultural, political and social history of the Croatian people from the earliest times up to the middle of the nineteenth century, Smičiklas places particular emphasis on those terms defining Croatian particularity and the identity of that people over the centuries (the Croatian name, the Croats, the Croatian people, the Croatian language, the Croatian state, the Croatian kingdom, Croatian territory, and so on). Thus, these terms for Smičiklas are not questionable - even from the beginnings of Croatian history in the Middle Ages. The Croatian people have a distinctive identity; they are a people of Slavic origin which retained its Slavic characteristics, but the development of this people's identity was influenced by the wider context of the European cultural, political and social system.

Smičiklas looked upon ethnic and national identity, that is, the development of "national individuality", as a continuous process. He maintained that every people, if it does not develop, reconsider its values and progress, necessarily dies out and vanishes. This central idea can be found in all his historical writings. He held that the Croatian people developed their identity after their arrival in the new country (in the territory of the Late Antique Roman province of Dalmatia), through the organisation and development of the Croatian state (the Kingdom of Croatia), based on Slavic/Croatian customary law and customs, particularly under the influence of Christianity and Christian culture and the Western political, governmental, cultural and social system. However, after losing their independence, further development of the people's national individuality depended on those influences which they continuously received from Europe and their capacity to develop and organise themselves, to build independently all those values (cultural, political, legal, of statehood, and economic) which would preserve the people and finally unify all its segments in the greater whole: the Croatian nation.